

VI. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVİRİM HAREKETİNİN YÜKSELİŞİ VE 1905-1907 YILLARINDA JÖNTÜRK EYLEMLERİ

1905 Rus Devrimi, tüm Asya'da burjuva-milliyetçi antiemperyalist ve demokratik hareketlerin gelişmesi üzerinde çok büyük bir etki yaptı. V. İ. Lenin, şöyle yazıyordu: "Dünya kapitalizmi ve 1905 Rus Devrimi Asya'yı kesinlikle uykusundan uyandırdı. Orta Çağ durgunluğu içinde ezilen, yabanileşen yüz milyonlarca insan, yeni bir yaşama, en basit insan hakları için, demokrasi için mücadeleye gözlerini açtılar" (13, s. 146).

Rusya'daki 1905 devrim olayları, Osmanlı İmparatorluğu'nda canlı bir yankı buldu. Petersburg'daki "Kanlı Pazar"la ilgili haberler İstanbul'da hemen tepki uyandırdı. Bu durumu, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev, 11 (24) Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı'na çektiği bir telgrafla, "Petersburg'daki fabrika işçileri arasında başkentten güvenliğini ve devletin düzenini sözde tehdit eden bir harekete ilişkin olarak burada en inanılmaz söylentiler yayılıyor" diye bildiriyordu (62, s. 33). Türk yöneticiler, Rusya'dan devrimci düşüncelerin ve Rusya'da meydana gelen olaylarla ilgili kesin bilgilerin ülkeye girişini her yola başvurarak engellemeye çalışıyorlardı. Sınırlarda ve gümrüklerde güvenlik önlemleri alınmıştı. İspiyoncuların çalışmaları, Rusya'dan ge-

len herkesin özel olarak izlenmesi üzerinde yoğunlaştırılmış, Rusya'dan gelen Müslüman öğrencilerin yüksekokullara alınması yasaklanmıştı. Gazetelerin Rusya'yla ilgili herhangi bir şey yazmasına en sert şekilde yasak getirilmişti (bkz.: 200, s. 17-18).

Sultanın sansürü, Rusya'daki devrim kavgalarına ilişkin haberlerin Türkiye'ye girişine izin vermemek için elinden gelen her şeyi yapsa da bu haberler yabancı gazeteler aracılığıyla geliyor, ülkede dağıtılan Jöntürk yayınlarında yer alıyordu. Örneğin, Sofya'da yayınlanan ve "Abdülhamit Rejiminin Zorbalığını Ortaya Çıkaran Gazete" alt başlığıyla çıkan *Feryad* gazetesi, Rusya'daki devrim olaylarına değindiği 2 Kasım 1905 sayısında, bu olayların "halkının örnek alacağından, askerlerince silahlarını kendisine doğrultacağından korkan" Sultan Abdülhamit'i çok ürküttüğünü yazıyordu (99, No:3). Gerçekten de Abdülhamit ve çevresi, Rusya'daki devrimci olaylardan ve özellikle de Rus donanmasındaki ayaklanmadan ciddi korkuya kapılmışlardı. Abdülhamit'in özel yazmanı Tahsin Paşa, anılarında, "Potemkin" zırhlısındaki denizcilerin ayaklanmasının, Türk askerlerinin bu örnekten esinlenebileceğinden endişelenen sultanın iyice huzurunu kaçırdığını yazıyordu. "İsyancı geminin mürettebatının istediği şekilde hareket ettiği" düşüncesi, sultanı tam anlamıyla uykularından ediyordu (117, s. 174). İsyancı gemi İstanbul Boğazı'ndan geçmeye kalkabilir diye boğazların savunmasını güçlendirmek için önlemler alınmıştı.

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi, 29 Haziran (12 Temmuz) 1905'te Petersburg'a gönderdiği gizli raporunda şöyle yazıyordu: "Son zamanlarda Rusya'da meydana gelen ani değişikliklerden hiçbiri, zırhlımızdaki ayaklanma haberi ve aynı zamanda Karadeniz donanmamızdaki gemilerin çoğunda mürettebatı saran isyancı ruh hali konusunda yayılan söylentiler kadar derin bir etki bırakmadı. Bu etkiye en çok kendini kaptıran da, önceli Sultan Abdülaziz'in tahtına ve yaşamına mal olan komplonun Türk donanma subaylarınca düzenlendiğini unutmayan sultan

Abdülhamit'tir¹. Bu haberlerin uyandırdığı korkunun etkisi altında bulunan sultan, Türk savaş gemilerindeki askerlerin kafalarından ne geçtiğini anlamak niyetiyle hemen titiz bir araştırma yapılmasını emretti. Aynı zamanda Harbiye Nazırı Rıza Paşa'yı, topçu komutanı Zeki Paşa'yı ve Müşir Ethem Paşa'yı yanına çağırıp, zırhlımızın isyan eden mürettebatının zor kullanarak boğazdan geçme girişimine karşı İstanbul'u güvenceye almak için gerekli önlemler tasarısını hemen hazırlamalarını buyurdu" (27, 1. 308-1. 309)². V. İ. Lenin'in, Rus çarlığı tarafından atılmış yüz karası bir adım dediği, çar hükümetinin Romen ve Türk hükümetlerinden isyancı geminin tayfalarına karşı "inzibati tedbir" almaları ricasına, sultan ve hükümeti, tam bir hazırlıkla yanıt vermişlerdir (bkz.:9, s. 345).

Devrimci Rus denizcilerinin ortaya koydukları bu örneğin Türk ordusu ve donanması üzerinde bulaşıcı etki yapabileceği konusunda Abdülhamit'in korkusu boşuna değildi. Karadeniz'deki Rus donanması askerlerinin devrimci eylemleri, Türk subayları arasında çok canlı bir yankı bulmuştu. Yirmi sekiz Türk deniz ve kara subayının çar hükümeti tarafından idam edilen Teğmen P. P. Şmidt'in ailesine yazdıkları mektup bunun açık kanıtı olmuştur. Mektupta şöyle deniliyordu: "Kahraman Teğmen Pyotr Pyotroviç Şmidt idam edildi... Teğmen Şmidt'in, Sivastopol savaşçılarının ölüleri başında söylediği sözler, onun her sözü gibi imparatorluğumuzun dört köşesine yayılmıştır. Yüce yurttaş Şmidt'e söz veriyoruz, onun bizim için değer taşıyan ölüsüne Rus halkıyla birlikte söz veriyoruz ki, uğruna en değerli yurttaşlarımızın canlarını verdikleri kutsal yurttaş özgürlüğü için kanımızın son damlasına kadar savaşaacağız. Yine

1 Büyükelçi, 1876 yılında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına Türk donanmasından denizcilerin katılmalarını kastetmektedir.

2 Bu raporda, "Potemkin" in Romanya yöneticilerine teslim olmasına karşın, Türk yöneticilerin, ortaya çıkan bu durumdan boğazların savunma gücünün artırılması için yararlanmayı düşünerek başladıkları işleri yarım bırakmadıkları da belirtiliyordu.

söz veriyoruz ki, insanca yaşama hakkını ortak çabalarla kazanmak için bütün gücümüzü ve her yolu kullanarak Türk halkına Rusya'daki olayları anlatmaya çalışacağız... Teğmen Şmidt yüreklerimizde hiçbir zaman ölmeyecek ve vatanı için canını veren şanlı adı kuşaktan kuşağa geçecek. Sesimizi Rus halkının sesine katarak haykırıyoruz: 'Kahrolsun ölüm cezası!', 'Yaşasın yurttaş özgürlüğü!' (62, s. 52-54). Gemi komutanları ve albaylardan teğmenlere kadar çeşitli rütbelere subaylar, bir askerî tabip, bir askerî okul öğretmeni bu mektubu imzaladılar; imzalayanlar arasında çeşitli milliyetlerin temsilcileri, Çerkezler, Türkler, Kürtler, Arap, Arnavut vb. bulunuyordu. Mektup, 1906 ilkbaharında çarın gizli servisinin eline geçtiği için yazıldığı adrese ulaşamadı. Teğmen P. P. Şmidt'in kız kardeşi A. P. İzbaş'ın H. M. Tsovikyan'a bildirdiğine göre, daha sonra kendisi, Osmanlı Ordu ve Donanması Devrimci Subaylar Birliği'nin verdiği görevle Muhtar Bey tarafından yazılmış ve Viyana'dan postalanmış benzer içerikte bir mektup almıştır (200, s. 21)³.

Rusya'daki devrim olayları, Türk subayları arasında 1902-1903 yıllarında artık kendisini hissettirmeye başlamış olan hükümet karşıtı duygu ve düşünceleri etkinleştiriyor, canlandırıyor. Bu düşünceler, bir kısım subayların Jöntürk örgütlerinin faaliyetine doğrudan ilgi göstermesinde, pek çoklarının görevlerini bırakmaları ve yurt dışına göç etmelerinde ortaya çıkıyordu. Bazı bilgilere göre, sadece 1902 yılında yüzden fazla Türk subayı Jöntürlere katılmıştı. Aralarında generaller de vardı (200a, s. 26). 1902 yazında Bağdat'ta "devrimci ve canice düşünceleriyle hareketleri yüzünden" 16 subay tutuklandı, içlerinden 5'i kaçmayı başardı. Kışlalardaki aramalarda (sadece subaylarda değil, erlerde de) Jöntürk gazeteleri ve bildirileri, özellikle *Osmanlı* ve *Feryad* gazeteleri bulundu. Mart 1906'da ordudaki subaylar ara-

3 Bu ad altında bir örgütün faaliyeti hakkında bilgimiz yok. En yakın olasılık, 1906-1907 yıllarında Türk ordusu içinde oluşmaya başlayan Jöntürk hücrelerinden birinin mektupta kendini bu şekilde adlandırmış olmasıdır.

sında kitlesel tutuklamalar (aralarında 5'i general olmak üzere 200'den fazla kişi) oldu (200a, s. 29, 34).

1906-1907 yıllarında Türk ordusunda ve donanmasında asker ve tayfalar komutanlığa karşı bir dizi açık gösteride bulundular. Örneğin, Aralık 1906'da, ücretlerinin geç ödenmesinden ve askerlik sürelerinin uzunluğundan memnun olmayan 450 kadar tayfa, Deniz Karargâh Komutanı Ahmet Paşa'nın evine saldırıp paşayı yaraladılar, paşanın üç subayını da dövdüler. Hükümetin sadece baskı ve cezalandırma yöntemlerine başvurma riskine girmemekle kalmayıp, üstelik geciken ücretleri hemen ödemesi ve askerlik süresini doldurmuş tayfaları terhis ederek yedeğe ayırmış olması ilginçtir (29, B1. II, 1. 507-508). Bu tür karışıklıklar başka yerlerde de oluyordu. Edirne'deki Rus konsolosunun bildirdiğine göre, Haziran 1906'da, II. Ordu'dan Türk askerleri, son derece ağır çalışma koşulları yüzünden başlarında subayları olmak üzere büyük bir grup halinde Bulgaristan'a kaçtılar (30, 1. 10). Daha da önemlisi, askerlerin, komutanlarının verdikleri emirlere uymayarak hükümet karşıtı gösterileri bastırmak için yapılacak cezalandırma seferlerine katılmayı reddetmeleriydi. 1906 yılında İstanbul garnizonundan 800 asker, Arapların Türklere karşı ayaklanmasını bastırmak için Yemen'e gitmeyi reddettiler (200, s. 26-27). Trabzon'daki Rus konsolosu Brandt, 1906 Temmuz'unda, isyancılara karşı düzenlenen operasyonlara katılan askerleri takviye etmek amacıyla Yemen'e asker götüren gemilerden birinin, askerlerin ayaklanması yüzünden Trabzon'a geri döndüğünü bildiriyordu (30, 1. 149). Yemen'e gönderilen askerler arasında firar olaylarına da sık rastlanıyordu. Bütün bu olayları değerlendirirken bunların kendiliğinden ortaya çıkmış olaylar olduğunu ve A. F. Miller'in yazdığı gibi, "henüz genel bir Osmanlı anlamı kazanmaksızın örgütsüz ve yerel bir nitelik taşıdığını" belirtmek gerekir (167, s. 36).

1906-1907 yıllarında Anadolu, niteliği ve boyutları bakımından oldukça önemli hükümet karşıtı olaylara sahne oldu. Bu

dönemde Türk burjuva tabakası büyüdü. 1894-1895 yıllarındaki Ermeni kıyımından sonra yerel ticaret büyük ölçüde Türklerin eline geçmişti. Olayların çağdaşlarından biri şöyle yazıyordu: “Anadolu’nun zengin hayvan ticareti ve İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya’ya yapılan, gittikçe de artmakta olan hayvan dış satımı Türklerin elinde toplandı. Ancak Türk patronlar, hemen yeni ve tehlikeli bir rekabetle yani her türlü imtiyazı kolayca elde edebilen yabancı kapitalistlerle karşılaştılar” (198, s. 168). Feodal-despotik rejimin tüm yükünü üzerinde hisseden genç Anadolu Türk burjuvazisi, Anadolu’nun bazı kentlerinde hükümet karşıtı hareketlere önyak oldu. Küçük Asya’nın uzak köşelerine dağılmış çok sayıdaki politik sürgün Jöntürk de kuşkusuz buralarda muhalif düşüncelerin etkinleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu konuda son derece geniş bilgi sahibi olan bir Alman yazar, Jöntürk hareketinin önde gelen militanlarından Ali Haydar Mithat’ı söz konusu ederek, “Yıldız’ın hoşuna gitmeyen kişilerin çoğunu sürgüne gönderdiği Küçük Asya, anayasa düşüncelerini halka götüren çok sayıda Jöntürk komitesinin başlıca ikamet yeri olmuştu,” diye yazıyordu. İstenmeyen, yeteneksiz ve zalim memurları ortadan kaldırmak için Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır’da çıkarılan bazı isyanların işareti Erzurum’daki merkezden veriliyordu” (261, s. 173).

1906-1907 yıllarındaki Erzurum olayları, Anadolu’daki hükümet karşıtı bir dizi hareketin başlangıcı oldu gerçekten de. Erzurum’daki Rus başkonsolosu Skryabin, karışıklıkların başlamasını şöyle anlatıyordu: “Rusya sınırındaki vilayetlerde yaşayan Müslümanlar arasında vergilerin iyice yükseltilmesiyle ortaya çıkan hoşnutsuzluk, son zamanlarda Türk hükümetinin para kazanmak üzere Rusya’ya gitmek isteyenlere pasaport verilmesini yasaklaması sonucunda daha da arttı. Bu önlem, birkaç bin Müslümanı tüm geçim olanaklarından yoksun bıraktı. İşçiler arasındaki karışıklıklara Türk yöneticilerin eylemlerinden hoşnut olmayan tüccarlar da katıldılar ve hareketi ellerine

geçirdiler; tüccarlar tarafından kurulan “Can Verir Cemiyeti”ne Erzurum sakinlerinin çoğu katıldı” (30, 1. 71).

1907 yılında Mart ayının 5'inden 22'sine dek Erzurum'da birkaç kitlesel gösteri oldu. Gösterilere katılanlar, bazı vergilerin kaldırılmasını ve halkın nefretini kazanmış memurların, özellikle de Erzurum Valisi Nâzım Paşa'nın görevden alınmasını istiyorlardı⁴. Bu gösterileri “Can Verir Cemiyeti” yönetiyordu. Cemiyet, 8 ve 11 Mart'ta olmak üzere İstanbul'a iki kez telgraf çekerek Nâzım Paşa'nın azledilmesi talebini ilettiler, ama bu talep yerine getirilmedi. 15 Mart'ta kent sakinlerinden oluşan yirmi bin kişilik bir kalabalık telgrafhaneyi kuşattı. Göstericiler, telgraf aygıtının başına gelmesini istedikleri sultana Erzurum valisiyle ilgili şikâyetlerini bildirdiler ve valinin azledilmesi konusundaki ricalarını ilettiler. 22 Mart'ta hükümet, o günlerde kentin neredeyse sahibi durumunda olan göstericilerin isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Yeni bir vali atandı, ama “Can Verir Cemiyeti”nin faaliyeti bununla kalmadı. Kısa bir süre sonra sultana gönderilmek üzere bir istekler listesi oluşturuldu; cemiyetin yöneticileri, bu istekleri ileri sürenler adına halk arasında imza kampanyası düzenlediler. İstek listeleri, halkın bir dizi vergiden kurtarılmasıyla, vilayetin maliyesi ve yerel yönetimin faaliyetleri üzerinde daha sıkı bir denetimin kurulmasıyla ilgili maddeler içeriyordu. Ayrıca asker maaşlarının ödenmesinde düzenleme yapılması ve halkın nefret ettiği “Hamidiye” süvari birliklerinin lağvedilmesi gereğinden de söz ediliyordu (145, s. 54). İstanbul'daki Rus büyükelçisi Zinovyev, 28 Nisan (11 Mayıs) 1907'de şunları yazıyordu: “Kafkasya'da ortaya çıkan devrimci hareket, geçen yıl Erzurum vilayetine yansıdı. Burada çeşitli halk katmanlarından “Can Verir” adını alan ve yöneticilerin görevlerini kötüye kullanmalarına son ver-

4 Bu olaylarla ilgili ayrıntılı bilgiler, A. M. Valuyskiy tarafından verilmiştir (bkz.:145, s. 49-65). Burada yer alan bilgilere, İstanbul'daki Rus konsolosu Zinovyev'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlardan aldığımız bilgiler de tarafımızdan eklenmiştir (31, 1. 115-122).

mek ve halkı canından bezdiren ağır vergilerin kaldırılmasını sağlamak amacıyla yerel yöneticilerle ve Osmanlı hükümetiyle hemen mücadeleye girişen bir komite oluşturuldu. Halkın çoğunluğu bu komitenin çevresinde toplandı ve komitenin yürüttüğü propaganda Türk ordusu saflarına bile girdi” (31, 1. 116-117). Görüldüğü gibi, çarlığın yüksek mevki sahibi büyük bir memuru bile, Erzurum’da hükümet karşıtı düşüncelerin ortaya çıkmasında, Rusya’daki 1905-1907 devrim olaylarının etkisi olduğunu kabul ediyordu.

Erzurum’da sultan yönetimine karşı halk hareketleri 1906-1907 yılları boyunca devam etti. 1906 Ekim’inde “Can Verir Cemiyeti”, ilkbaharda yapılan gösterilere önderlik eden bazı kişilerin hükümet güçlerince tutuklanmasına karşılık valiyi tutukladı; bir polis komiseri ve polislerden ikisi halk tarafından öldürüldü. Yöneticiler yine ödün vermek zorunda kaldı ve tutuklananlar serbest bırakılıp halk tarafından törenle karşılandıkları Erzurum’a geri döndüler. Hükümet yetkililerinin ödün vermelerinin bir nedeni de kuşkusuz, yerel garnizon birliklerinin ayaklanmalara karşı hiçbir harekette bulunmamasıydı. Konsolos Skryabin, Ekim ayındaki olaylar münasebetiyle İstanbul’daki büyükelçiye gönderdiği telgraflardan birinde, Erzurum valisinin “askerî yetkililerin nasıl olup da kendisinin tutsak edilmesine ve polislerin öldürülmesine engel olmadıklarına” akıl erdiremediğini belirtiyordu (30, 1. 146). Konsolos, Ocak 1907’deki raporunda ise “ihtilalciler, askerlerin desteğine her zamankinden daha fazla güvendikleri için hükümetin baskılarından ve cezalandırmasından korkmuyorlar” diye yazıyordu (145, s. 57). Yerel garnizon askerleri arasında propaganda büyük bir hızla devam ediyordu. Hatta askerlere seslenen, onları ayaklanan halka karşı çıkmamaya çağıran özel bir bildiri de yayınlanmıştı. Bildiride, “Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak, siz de subaylarınız ve komutanlarınız ‘vur’ emri verecek olurlarsa bu emre uymayın. Bizler vatanımızın, dinimizin ve onurumuzun kurtuluşunu dü-

şündüğümüze göre siz de yardımınızı esirgemeyin; aksi halde size hakkımızı helal etmeyiz. Giriştiğimiz işlerin Tanrı buyruğuna karşı olmadığı, bunlar üzerine peygamberin de onayı bulunduğu konusunda hocalarımızdan ve müftülerimizden fetva aldık” deniliyordu (147, s. 90).

Hükümet karşıtı faaliyetler yürüten bu tehlikeli merkezi ortadan kaldıracak başka bir olanak göremeyen Abdülhamit, 1907 Şubat'ında yeni ödümler vermek zorunda kaldı. “Sultan, halk hareketini durdurmanın olanaksız olduğuna inandıktan sonra, diye yazıyordu Zinovyev. Geçen şubat ayının başında halkın uzun süredir ağırlığından şikâyet ettiği büyükbaş hayvan vergilerini ve özel vergileri kaldırmaya karar verdi; bu önlemin halk üzerinde yatıştırıcı bir etkisi oldu, ama vali Nuri Bey'in Müslümanları bu lütfu için sultana görkemli sözlerle şükranlarını ifade etmeye zorlaması sonuçsuz kaldı (31, 1. 119).

Rus büyükelçisi, bunun yanı sıra sultan hükümetinin bir yandan bazı vergileri kaldırırken bir yandan da çok sevdiği bir yola başvurarak Türkleri Ermeniler üzerine kışkırtmaya başladığını, bir yandan Ermenileri yöneticilerin keyfî uygulamalarına karşı protestoya kışkırtırken bir yandan da Erzurum vilayetindeki Ermeni halktan vergi toplama işinde sert önlemlere hız verdiğini belirtiyordu (31, 1. 120-121).

Erzurum'dakine benzer hükümet karşıtı eylemler Anadolu'nun başka kentlerinde de oluyordu. Örneğin, 1906 Mart'ında Kastamonu'da halk belediye seçimlerine katılmayı reddetti. Seçim boykotu nedeniyle düzenlenen gösterinin liderleri, askerî makamlara açıklama yaparak, halkın kent gelirlerinin bir kısmını kendine mal eden valiyi ve sözde ordunun gereksinimlerine harcanacak olan “özel vergiyi” protesto ettiğini bildirdiler. Beş bin kişilik kalabalık daha sonra postaneyi ele geçirdi. Gösteriye katılan subaylardan biri, isyancıların isteklerini telgrafla İstanbul'a bildirdi. Sultan, bu isteklerin bir kısmını yerine getirmek zorunda kaldı (200, s. 30). Bu dönemde

Abdülhamit ve Babıali, halkın hükümete karşı öfkesini azaltmak için birkaç kez valileri ve diğer yerel yöneticileri görevden almak zorunda kaldı. Örneğin, Trabzon'daki Rus konsolosu Brandt, Erzurum valisi Nâzım Paşa'nın görevden alınmasını ve Diyarbakır'a atanmasını yorumlayarak, 1906 Nisan'ında "Son zamanlarda yerel halkın kendilerinden haraç aldıklarından yakınmaları üzerine, yöneticilerin azledilmesi olaylarının üçüncüsü oluyor bu," diye yazıyordu (30, 1. 148). Kısa bir süre sonra bu olaylara Trabzon valisinin görevden alınması da eklendi. Bu kez ayaklanan halkın kendisi vali İbrahim Paşa'yı görevinden uzaklaştırdı; sultan Trabzon'a hemen yeni bir vali atamak zorunda kaldı. Katılanların genellikle vergilerin düşürülmesini ve yerel yönetim memurlarının keyfi uygulamalarının ortadan kaldırılmasını istedikleri hükümet karşıtı hareketler, Sinop ve Diyarbakır'da da meydana geldi.

"Can Verir Cemiyeti" 1907 yılında Erzurum'da, anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ve millet meclisi kurulması isteklerine yer veren bir bildiri dağıttı. Bildiride sultan rejiminin despotluğundan, yüksek bürokratların satılmış kişiler olduğundan, yabancıların ülkede ağırlık kazanmasından, vergi yükünün ağırlığından söz ediliyordu. Bildirinin yazarları, okurun dikkatini Rusya ve İran'daki devrimci olaylara çekiyorlar, yurttaşlarını -Müslüman ve Hristiyan- despot rejimden kurtuluş savaşında ortak eylemlere katılmaya çağırıyorlardı (145, s. 63). Bu çağrılara karşılık olarak hükümet baskıya başvurma kararı aldı. Erzurum ve çevresindeki kentlerde ve köylerde kitlesel tutuklamalar yapıldı. Tutuklananlar arasında yerel Türk burjuvazisinin, aydınların, din adamlarının temsilcileri vardı. Rus konsolosunun verdiği bilgilere göre, 1907 yılı Kasım ayının ortalarına doğru 92 kişi tutuklanmıştı, bunların 80'i "tüccar ve varlıklı kişilerdi". Tutuklananlar yargılandı; 8 kişi ölüm cezasına, 18 kişi ömür boyu hapis, geri kalanlar da çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırıldılar (145, s. 64-65).

Doğu Anadolu kentlerinde hükümet karşıtı düşüncelerin ve gösterilerin artmasında Jöntürk örgütlerinin nasıl bir rolü vardı? Öncelikle Jöntürklerin yasa dışı yayınlarının ve sürgündeki Jöntürklerin sözlü propagandasının azımsanmayacak önemi olduğunu belirtmek gerekir. Jöntürk devrimiyle ilgilenen ilk Türk tarihçilerinden biri, yurt dışında sığınmacı durumdaki basın, “kamuoyunu isyana hazırlamak suretiyle” Erzurum, Kastamonu, Diyarbakır ve Anadolu’nun diğer kentlerinde hükümeti korkutan ayaklanmaların hazırlanmasında üzerine düşen rolü oynadığını belirtiyordu (208, s. 34). Bazı bilgilere göre, yurt dışındaki sığınmacı komitelerin üyeleri, Erzurum’daki halk hareketlerine kişisel olarak katıldılar. Bu cümleden olarak C. Kutay, “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nin yöneticilerinden Hüseyin Tosun Bey’in, Prens Sabahattin’in verdiği görevle, Kafkasya üzerinden Erzurum’a özel olarak geldiğini belirtiyor. Hüseyin Tosun Bey’in görevi, Erzurum’da örgütün bir şubesini kurmaktı. Erzurum’a geldikten sonra isyancıların liderlerinden biri oldu (227, s. 220-221; 114, s. 192-193)⁵. Başka bir bilgiye göre de, Hüseyin Tosun Bey, Avrupa’dan Anadolu’ya gizlice geldi, iki yıl kadar Anadolu’nun çeşitli kentlerinde propaganda çalışmaları yaptı ve kendi seçtiği düşünderlerinden oluşan bir grupla birlikte askerî bir ayaklanma hazırladı, ancak tutuklandı (208, s. 35). Bu iki olgu belki de birbiriyle çelişmiyor. Hüseyin Tosun, Erzurum halkının hükümet karşıtı gösterilerinin yönetimine katılarak gizli bir askerî ayaklanma hazırlamış olabilir. Ancak T. Z. Tunaya’nın Erzurum’da vergilere karşı düzenlenen ayaklanmanın “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nin yerel şubesi tarafından düzenlendiği iddiası bize abartılı görünmektedir (239, s. 142). Tek gerçek, Hüseyin Tosun’un Erzurum’daki olaylara katılmasının böyle bir

5 Sabahattin tarafından kurulmuş olan örgütün şubelerinin açılması için aynı zamanda İstanbul’a Satvet Lütfi Bey, İzmir’e Necdet Bey ve Faiz Bey, Trabzon’a Satırzade Hicabi ve Sancakbezzade Mehmet Bey gönderildi. Hüseyin Tosun Bey’le birlikte Erzurum’a Serdarzade Sıtkı Bey de gönderilmişti.

iddia için yeterli bir temel oluşturmadığıdır. Kuşkusuz, yurt dışındaki Jöntürk örgütleri Doğu Anadolu kentlerinde ortaya çıkan bu hareketle temas kurmak istemişler, gelişimini dikkatle izlemişlerdir⁶. Ancak Jöntürk komitelerinin bu hareketin örgütlenmesine katıldıklarını söylemek olanaksızdır, bunun için ek kanıtlara gerek vardır.

Bizim görüşümüze göre, “Müslüman Federasyonu” ve “Türk Liberalleri Komitesi”nin faaliyetine ilişkin bilgilerin de aynı şekilde gözden geçirilmesi ve kuşkuya yer bırakmayacak kaynaklarda yer alan gerçeklerle doğrulanması gerekmektedir. Jöntürk devriminin tarihine adanan bir dizi çalışmada, bu örgütlerin faaliyetleri anlatılmakta ve programları açıklanmaktadır (bkz.: 140, s. 32-33; 151, s. 102-103). Bu bilgilerin tek kaynağı, A. Ter-Arutyunov’un Eylül 1908’de yayınlanan makalesidir. N. N. Goloborodko’nun *Türkiye* adlı kitabına giren bazı olaylar bu makaleden alınmıştır (bkz.: 198, s. 171-173; 153, s. 214-216). Ancak ne A. Ter-Arutyunov, ne de N. N. Goloborodko, “Müslüman Federasyonu” ve “Türk Liberalleri” komitelerinin faaliyetiyle ilgili bilgileri sıralarken hiçbir kaynak göstermiyorlar. Bizim bildiğimiz kaynaklarda adı geçen bu örgütlerin faaliyetiyle ilgili hiçbir bilgi yoktur.

Ter-Arutyunov, kendi kesin düşüncesine göre, 1902 yılında kurulmuş olan “Müslüman Federasyonu” partisinin programını bu makalesinde son derece ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu program, anayasanın ilan edilmesini ve yapacağı yasalarla “halkın tam egemenliğini ve ülke yönetimini milliyetlerin temsilcileri aracılığıyla güçlendirecek olan” bir millet meclisinin toplanmasını talep ediyordu. Programda konuşma, vicdan ve basın özgürlüğünden, kişi, konut ve özel yazışmaların dokunulmazlığından, imparatorluğun tüm uyruklarının eşit haklarından ve

6 Sabahattin grubu tarafından yayınlanan *Terakki* gazetesi, 1907 başlarında Erzurum’daki olaylarla ilgili olarak, bu olayların Trabzon, Sivas ve Kayseri’ye de yayıldığını ve sultanın isyancılar karşısında geri adım atarak büyükbaş hayvan vergisini ve kişisel vergiyi kaldırmak zorunda kaldığını yazıyordu (239, s. 142).

yükümlülüklerinden söz ediliyordu. Program, vergi sisteminde ve vergi toplama yöntemlerinde köklü bir değişiklik yapılması talebini ileri sürüyordu. Programda topraksız köylülere beş yıldır işledikleri toprakların, az topraklı köylülere ise hazineye ait topraklardan ek toprak verilmesi gerektiğinden söz ediliyordu. Programda son olarak da işçi ücretlerinin yükseltilmesi ve bir iş gününün on saat olarak belirlenmesi, köylülerin, zanaatkârların ve küçük dükkân sahiplerinin gereksinimleri için küçük krediler sağlanması gerektiğinden söz ediliyordu (198, s. 171-172).

Görüldüğü gibi, A. Ter-Arutyunov'un açıkladığı "Müslüman Federasyonu" nun programı son derece ilerici bir dizi istek içeriyordu, hatta toprak sorununun çözüm yollarını da gösteriyordu. Bu dönemde Jöntürk örgütlerinden biri olsun program belgelerine ve açıklamalarına köylülerin ve işçi sınıfının durumlarını iyileştirmeye yönelik açık talepler koymamıştır. "Müslüman Federasyonu" partisinin, Osmanlı İmparatorluğu burjuvazisinin en devrimci kesiminin sözcüsü olduğunu söylemek mümkündür. Ancak biz, güven veren kaynakların verileriyle doğrulanmadıkça bu partinin faaliyetiyle ilgili bilgilerin gerçek olduğu sonucuna varmayı mümkün görmüyoruz.

Doğu Anadolu kentlerindeki halk ayaklanmaları, yöneticilerin emirlerine uymama olaylarının gün geçtikçe artması, ordu ve donanmadaki çalkantılar, imparatorluğun, örneğin Makedonya bölgesindeki gibi Türk olmayan halklarının feodalizme karşı verdikleri ulusal kurtuluş savaşlarındaki artış... Bunların hepsi 1905-1907 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir devrim yükselişi olduğunu göstermektedir. "Bu yükselişin başlıca nedenleri, kuşkusuz iç nedenlerdi, ama kesin, belirleyici itici güç dışarıdan, 1905 Rus burjuva-demokrat devriminden geldi," diye yazıyordu A. F. Miller (168, s. 24).

Ülkenin devrimci durumundaki yükselme, Jöntürk örgütlerinin gerek yurt dışındaki, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetinin artmasına neden oldu.

Jöntürk hareketi militanlarının çoğu, 1905 Rus Devrimi'ni feodal-saltçı rejimle mücadelede esinlendirici bir örnek olarak görüyorlardı. Örneğin, 1903'ten itibaren Kahire'de yayınlanan *Türk* adlı Jöntürk gazetesi "Rus devriminin mükemmel düşüncelerini örnek almalıyız" diyordu. Başka bir Jöntürk gazetesi olan *Doğru Söz*, okurlarının dikkatini Rusya ve İran'daki devrim olaylarına çekerek bunları örnek alma çağrısı yapıyordu (bkz.:200, s. 23-24). Abdullah Cevdet, 1905'te Cenevre'de yayınladığı broşürde, Bakü'deki Ermeni-Müslüman kıyımına son verilmesi çağrısı yaptıktan sonra bu kıyımdan "çar, sultan ve onların ajanlarının sorumlu olduklarını" yazıyordu. Broşür yazarı, halkın çektiği acıların nedeninin despotik rejimler olduğunu belirterek, "Petersbug caddelerinin suçsuz insanların kanına bulandığı 9 Ocak olayları en mahmur gözleri bile açacak güçtedir" diyordu (168, s. 37). "Uyanın! Uyanın!" adlı başka bir broşürde Abdullah Cevdet, Müslüman olan ve olmayan tüm yurttaşlarına seslenerek şunları yazıyordu: "Birleşin! Yoksullar ve varsıllar, zayıflar ve güçlüler, kadınlar ve erkekler, gençler ve yaşlılar birleşin! Trabzon, Erzurum ve Kastamonu halkı, bu vilayetlerin kahraman halkı, kahraman kardeşlerimiz ilk adımları attılar. Rusya'ya bakın, İran'a bakın!" (97, s. 15)⁷. Y. H. Bayur, Jöntürk hareketinin militanları açısından Rusya'daki olayların "Osmanlılar için bir örnek" olduğunu belirtiyor. Örneğin, Şubat 1905 tarihli *Şûra-ı Ümmet* gazetesi, çara karşı çıkan ve ayaklananları savunan makaleler ve belgeler yayınlamıştır. Bu belgeler, "Okuyun, örnek alın!" başlığıyla defalarca basılmıştır (216, s. 339).

5 Ağustos 1906'da İran'da, anayasanın ilan edilmesini sağlayan devrim olayları da Doğu Anadolu kentlerinde hükümet karşıtı hareketlerin gelişmesi üzerinde kuşku götürmez bir etkiye sahipti (161, s. 67-107). İran'daki meşrutiyet hareketi ve Birinci

7 Bu broşürün ikinci baskısının (1908) önsözünde Abdullah Cevdet, broşürün Türkiye'de 2 bin nüsha dağıtıldığını belirtiyordu.

İran Meclisinin çalışmaları, Jöntürkler için feodal-saltçı rejimle mücadelede önemli bir örnek oldu.

Aslında Jöntürk hareketinin bazı üyeleri, Rus devriminden söz ederken, çarlığa karşı yapılan ve iç savaşa yol açan silahlı mücadeleyi örnek almamak gerektiğini belirtiyorlardı. Örneğin, Ahmet Rıza, *Meşveret*'te "Rusya'daki iç savaşın dehşetine" hayranlık beslemenin ve bu deneyimi Türkiye'ye aktarmanın gerekmediğini yazıyordu (200, s. 25). Ahmet Rıza'nın belirttiği düşünce, daha sonra Türkiye'deki devrim olaylarının baskısıyla vazgeçmek zorunda kaldığı, despotizmle savaşta silah kullanmayı reddetme ilkesiyle de ilgiliydi kuşkusuz. Ancak Ahmet Rıza'nın bu görüş noktası, sadece onun kişisel kuramsal ilkelelerini yansıtmıyordu. Jöntürklerin ılımlı kanadı, anayasal özgürlüklerin barışçı yoldan elde edilebileceğine umut beslemeye devam ederek feodal-saltçı rejime karşı bir kitlesel devrimci mücadeleyi hiç istemiyordu. Onların Rus devrim olaylarındaki ideali, kuşkusuz Moskova'daki barikat savaşları ya da "Potemkin"deki isyan değil, çarın "özgürlükler" hakkındaki bildirisi ve Devlet Duma'sıydı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, 1902 yılındaki kongreden sonra Ahmet Rıza yönetimindeki "Terakki ve İttihat Cemiyeti" ve Prens Sabahattin önderliğindeki "Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti", Jöntürk hareketindeki iki ana örgüt olmuştu.

1907 yılında Kahire'de yayınlanan "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Esas Nizamnamesi", "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin program amaçları ve ilkeleri konusunda bir fikir vermektedir. Bu nizamnamede örgütün amaçları şu şekilde belirtilmişti:

"M. 1. Vatanın ve milletin esenliğini isteyen Osmanlı yurtseverlerince 'Terakki ve İttihat Cemiyeti' adı altında sürekli bir politik örgüt kurulmuştur.

Örgütün Amacı

M. 2. Tüm başarılarımızın nedeni olan güzel ulusal törelerimizi kökleştirip sağlamlaştırmak için; eğitim, kültür ve çağdaş uygarlık başarılarının, halk geleneklerimize ve yerel gereksinimlerimize uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılması için çalışmak.

M. 3. Yurtseverlik ve insanseverlik duyguları temel alınarak çeşitli Osmanlı elementlerinin (yani imparatorluğun farklı halklarının. -Y.P.) samimi birliğini kurmak; vatanın ilerlemesi ve kalkınması için tüm Osmanlılarda birlikte çalışma isteği uyandırmak ve bu isteği teşvik etmek.

M. 4. Osmanlı İmparatorluğu'nun politik bağımsızlığının ve toprak dokunulmazlığının korunması ve yeniden sağlanması, imparatorluğun gücünün korunması için tüm çabaları göstermek.

M. 5. Osmanlı hanedanının yüksek saltanat ve hilafet tah-tında kalmasını sağlayarak, şimdiki başına buyruk ve despot rejimin yerine adil bir anayasal yönetimin kurulması amacıyla yapılacak 'inkılaba' yarar getirecek şekilde ulusal hakların ve zenginliğin korunması ve 8 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876 -Y.P.) tarihli Anayasa hükümleriyle genel reformların gerçekleştirilmesi adına çalışmak" (98, s. 3)⁸.

Görüldüğü gibi, nizamnamenin bu maddeleri, aslında "İttihat ve Terakki Cemiyeti" programının 1897'de Ahmet Rıza tarafından *Meşveret*'te formülleştirilmiş olan belli başlı maddelerini tekrarlamaktadır. Ama 1897 programında örgütün kuvete başvurulmasını reddettiğine ve reform istediğine ilişkin sözler varken, 1907 nizamnamesinde zafere ulaşılması için gerekli yollar ayrıntılı olarak belirtilmese de "inkılap"tan açıkça söz edilmektedir.

8 Bu nizamnamenin örneğini 1961 yılında İbrahim Temo'nun dul eşi Nafiye Temo'dan elde ettik. T. Z. Tunaya bu belgeyi İstanbul Belediye Müzesi'ndeki nüshaya göre yayınlamıştır (239, s. 123-126). Burada ne yazık ki önemli bir yanlışlık vardır. 5. Madde metninde "idare-i meşrute" sözü "idare-i mes'ude" olarak geçmektedir.

1907 Nizamnamesi, ırk ve din farkı olmaksızın rüşdünü ispatlamış, “iyi bir ahlaka, temiz bir geçmişe” sahip, örgüt tüzüğünü kabul edip yerine getiren bütün Osmanlıların “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne üye olabileceklerini belirtiyordu (M. 6-7). Örgüt üyeleri, “kişisel olarak ve her türlü yoldan” örgüte yardım etmekle (M. 25) (örgüt gazetesinin abone bedelinden az olmamak kaydıyla düzenli parasal katkıda bulunmak da buna dahildir –M. 32) ve örgüte yeni üyeler kazandırmakla (M. 27); bilgi ve kültürün yayılmasına her yoldan yardımcı olmakla yükümlüydüler. Hatta bu münasebetle “mevcut okullara örgüt üyelerinden öğretmen yerleştirme” gereğinin özellikle altı çiziliyordu (M. 26) (98, s. 4, 7-9).

Nizamname, her yerde örgüt şubeleri açılabileceğini, bu şubelerin tüzüğü kabul etmek ve gerek yurt içindeki, gerekse yurt dışındaki şubelerde üyeleri bir yıllığına seçilecek olan merkez komitesinin kararlarını yerine getirmek zorunda olduğunu belirtiyordu (M. 8, 9, 14) (98, s. 4-5). Nizamnamede, merkez komitesinin örgütün ülkede var olan despotik rejimin ortadan kaldırılmasına yönelik tüm eylemlerini yöneteceği ve yurt dışındaki tüm Osmanlıların çıkarlarını koruyacağı söyleniyordu (M. 30) (98, s. 8). Nizamnamenin son maddesi, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin, yalnızca imparatorluğun tüm uyruklarının birlik olmasına ilişkin düşüncenin propagandasını yapmakla kalmadığını, aynı zamanda dünya kamuoyunun karşısına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm halkların çıkarlarının sözcüsü olarak çıkmaya talip olduğunu da gösteriyordu.

Nizamnamede örgütün yayıncılık çalışmaları yapacağı, merkez komitesinin yönettiği matbaalara sahip olduğu söyleniyordu (M. 31) (98, s. 9). Nizamnamenin ekinde örgütün resmî organları olarak *Meşveret* ve *Şûra-ı Ümmet* gazetelerinin adları sayılıyor, ayrıca örgütün merkez komitesi üyelerinin edecekleri yeminin metni de şu şekilde yer alıyordu: “Dinim ve şerefim üzerine yemin ederim ki, sultan II. Abdülhamit’in keyfî ve despotik yöne-

timi devam ettikçe ve Osmanlı anayasasının hükümleri yerine getirilmedikçe Osmanlı hükümetine teslim olmayacağım ve ona hizmet etmeyeceğim, örgütün amaçlarına her zaman sadık kalacağım, sırlarını açıklamayacağım ve örgüt için verilen bağışları vakit geçirmeksizin örgüte aktaracağım” (98, ek).

“Terakki ve İttihat Cemiyeti” 1905-1906 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki propaganda çalışmalarını genişletmeye başladı. Örgüt, *Meşveret* ve *Şûra-ı Ümmet* gazetelerinden başka ülkede dağıtılmak üzere çeşitli bildiriler de yayınlıyordu. Örneğin, 1906 yılında, sultanın ağır hasta olduğu ve artık sonunun geldiği yolunda söylentiler yayılmaya başlayınca örgütün Türk halkına seslenen özel bildirisi dağıtıldı⁹.

Bu bildiriye, sultanın ölmekte olduğu ve öldüğü günün “Türk halkı için büyük bir bayram olacağı” söyleniyordu. Bildiri, sultanın suç ortaklarının, tahtın yasal varisi Prens Mehmet Reşat yerine Abdülhamit’in oğlu Burhanettin’i geçirme girişimlerine karşı çıkmaya çağırıyordu (29, B1. I, 1. 113-114)¹⁰. Bildiri yazarları, sultanın ölümü ve tahtın boş kalması halinde, yabancı devletlerin ve “Türlere düşman bazı komitelerin” (ulusal azınlıkların politik örgütleri kastediliyor kuşkusuz) Osmanlı İmparatorluğu’nun işlerine müdahalesi için bahane elde etmek amacıyla ülkede karışıklık çıkarabilecekleri konusunda Türk halkını uyarıyorlar, buna izin vermemek için Türkleri sakın olmaya, düzeni bozmamaya ve “Hristiyan yurttaşların” haklarını savunmaya çağırıyorlardı (29, B1. I, 1. 112-114). Bildiriye, Müslüman ve Hristiyan tüm yurttaşların, “hicri 1293 yılında, halkın tartışmasız hakkı olan ve sınırsız

9 Bu bildirinin Rusça çevirisi Rusya Dış Politika Arşivi’nin fonlarında bulunmaktadır (bkz.:29, Kıs. 1, 1. 110-1. 116).

10 Osmanlı hanedanının geleneğine göre, sultanın ölümünden sonra, hanedanın en yaşlı üyesi tahta geçerdi. Prens Mehmet Reşat, Abdülhamit’in kardeşiydi. Sultan ve yakınları, Abdülhamit’in, politikasını sürdürceğini umut ettikleri oğlu Burhanettin’in taht varisi olması için tahttaki veraset düzenini değiştirmek istiyorlardı.

monarşinin ortadan kaldırılması olarak kabul edilen, bu tarihten iki yıl sonra Abdülhamit tarafından rafa kaldırılan anayasanın tekrar yürürlüğe konmasını ve uygulanmasını istemeleri gerektiğinden, bu anayasanın halkı kurtaracağından ve ülkeye yaşama gücü vereceğinden” söz ediliyordu (29, B1. I, 1. 114-115). Bildiri, başkent ve taşradaki devlet memurlarına ve ulemaya, yeni sultana mektup ve telgraf göndererek anayasayı yeniden yürürlüğe koymasını ricasında bulunma çağrısı yapıyordu. “Müslüman olmayan Türk vatandaşlarına” seslenen bildiri yazarları, onlara “özgürlük alanında birlikte çalışmayı” öneriyorlardı. “Eğer eşitlik, adalet ve özgürlük istiyorsanız, bizimle birlikte çalışın. Biz, insan haklarını sadece Müslümanlar için değil, bütün Türk vatandaşları için, bütün yurttaşlarımız için elde edeceğiz” deniliyordu bildiride (29, B1.I, 1. 115-116). Bildiri şu sözlerle sona eriyordu: “Tüm yurttaşlarımıza sesleniyoruz! Birleşelim, son fırsatı kaçırmayalım, ya insanca yaşayalım ya da kahramanca ölelim!” (29, B1. I, 1. 116).

Sultanın sonunun geldiğinden ve tahtın Prens Burhanettin'e geçeceğinden korkan “Terakki ve İttihat Cemiyeti” yöneticileri, 1906 yılı sonunda tahttaki veraset düzeninin değiştirilmesine izin verilmemesi çağrısıyla altı Avrupa devletinin hükümetlerine başvurular (bkz.:28, 1. 276-281, 298-301, 314-317). Bu olay, örgütün gerçek politik amaçları ve çıkarları söz konusu olduğunda, örgüt yöneticilerinin bile kendi koydukları yabancı devletlerin imparatorluğun işlerine karışmaması ilkesini çiğnediklerini gösteriyor.

“Terakki ve İttihat Cemiyeti” Türkiye'deki düşünceleriy- le geniş bir mektuplaşma faaliyeti yürüttü. 1906 başlarında bu mektuplarda, artık ülke sınırları içinde örgüt hücreleri kurulması çağrıları yapılıyordu¹¹. Cemiyet, yönetimdeki çok aktif iki üyesini, Dr. Bahaettin Şakir Bey'i ve Dr. Nâzım Bey'i, örgütün

¹¹ Örneğin, örgüt yöneticilerinden Dr. Server, 25 Mart 1906 tarihinde İstanbul'a yolladığı bir mektupta bu konudan söz etmekteydi (bkz.:228, s. 196).

yazışmalarını izlemekle ve şubeleriyle ilişkilerini düzenlemekle özel olarak görevlendirmişti (228, s. 204).

Örgüt yöneticilerinin başka ülkelerdeki Müslümanlarla ve Türkçe konuşan halklarla ilişkilerini düzene sokmak istemeleri de dikkate değer bir durumdur. Bu cümleden olarak Bahaettin Şakir Bey tarafından 23 Kasım 1906 tarihinde “Kafkasya’daki Müslüman kardeşlere” gönderilen mektup ilginçtir. Bu mektuptan, örgütün Paris komitesinin, Kafkas Müslümanları arasından bazı kişilerle ya da örgütlerle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta, “Kafkasya ve hatta tüm Rusya Müslümanlarının birleştirilmesi için” çaba harcanması, gizli örgütler kurulması, ancak çarlık hükümetine açıktan açığa karşı çıkılmaması önerilmekteydi (228, s. 214-215). Dolayısıyla Müslümanların Türkiye’nin koruması altında birleşmesi düşüncesi örgüt yöneticilerine yabancı değildi. 22 Eylül 1906 tarihinde Kafkasya’ya gönderilen bir mektupta, Adriyatik kıyılarından Çin’e kadar bütün Müslümanların birleşmesinden açıkça söz ediliyordu. Bu mektupta tüm Müslümanları yok olmaktan kurtaracak tek şeyin Osmanlı İmparatorluğu’nun güçlenmesi olduğu ileri sürülüyordu (228, s. 209-210).

1906-1907 yıllarında “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” de çalışmalarını hızlandırmaya başlamıştı. Daha önce belirttiğimiz gibi, bazı yöneticiler, örgütün şubelerini kurmak üzere Anadolu’ya gönderilmişti. 1906 yılında Prens Sabahattin, örgütün yayın organı olarak *Terakki* gazetesini yayınlamaya başlamıştı. Gazetenin ilk sayısında örgütün amaçları şöyle açıklanıyordu: “İnsanlara kişisel özgürlüğü ve toplumsal mutluluğu öğreten ‘sosyal bilim’i¹² (fenn-i içtima) yurttaşlarımız arasında yayma; bu bilimin ilkelerinin açıklandığı en önemli kitapların Türkçeye çevrilmesi; imparatorluk halkları arasında var olan anlaşmazlıkların yavaş yavaş giderilerek dostluk duygusuna dö-

12 Söz konusu olan, Frédéric Le Play’nin “sosyal seçim kuramı” veya “sosyal bilim” adıyla bilinen sosyoloji okulunun ilkeleridir.

nüştürülmesi; uygar devletler karşısında Osmanlıların haklarının savunulması ve Türkçülük yararına bir ideolojik akım oluşması için etkide bulunulması; ülkenin gerek duyulan yerlerinde düzenli bir örgütlenmeye gidilmesi (216, s. 273). Görüldüğü gibi, bunlar son derece genel ve belirsiz formüllerdir. Örgütün aynı yıl yayınlanmış olan programı, amaçları hakkında daha açık bir fikir vermektedir¹³.

Bu program on maddeden meydana geliyordu. Birinci maddede şöyle deniliyordu: “Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilecek politik reformlar, mevcut vilayetlerin merkezden yönetimine son verilerek yerinden yönetilmesi ve bu vilayetlerin yetkilerinin genişletilmesi esas alınarak ayırım yapılmaksızın ülkedeki tüm sınıfların ve uyrukların çıkarlarına uygun olmalıdır. Yerinden yönetim ve vilayetlerin yetkilerinin genişletilmesi ilkesi, 1876 Anayasası'nın 108. Maddesinde¹⁴ açıklanan ilkeye dayanacaktır ve bu anayasada zamana ve koşullara bağlı olarak gereken değişiklikler yapılacaktır”. 2. Maddede, tüm taşra vilayet ve nahiyelerindeki bütün yerel işlerin, üyelerinin beşte dördü gizli oylamayla seçilecek, beşte biri ise (bunlar sürekli üyeler diye adlandırılmaktadır)¹⁵ atanacak olan belediye meclislerince yürütüleceği söyleniyordu. Bu meclislerde tüm sorunlar halka açık olarak görüşülecektir. Maliyeye, yasalarla ve yasaların uygulanmasıyla ilgili bütün işlerde belediye meclisleri tam yetkili olacaktır. Meclisler vergilerin miktarının belirlenmesi, bölüşümü ve toplanma yöntemlerini saptama hakkına sahip olacaklardır. Elde edilen gelirlerin bir kısmı, vilayet yöneticileriyle merkezi hükümet arasındaki anlaşmaya göre yerel gereksinimler

13 Bu program, A. B. Kuran'ın kitabında, 27 Temmuz 1906 tarihinde *Şûra-ı Ümmet* gazetesinde yayımlandığı biçimde geçmektedir (228, s. 234-235). T. Z. Tunaya ve Y. H. Bayur'un araştırmalarında da bu program, A. B. Kuran'ın kitabına dayanılarak verilmektedir (239, s. 143-144; 216, s. 289-290).

14 Söz konusu 108. Maddede şöyle denilmektedir: “Vilayetlerin yönetimi, yerinden yönetim ilkesine göre olacaktır. Bu yönetimin organları yasayla kurulacaktır.”

15 Burada söz konusu edilen, kuşkusuz yerel yönetimdeki memurlardır. Y. H. Bayur, açıklamalarında bu maddeyi verirken “memurlar” sözünü kullanmaktadır.

için yapılacak giderlerin karşılanması amacıyla vilayete bırakılacaktır. Programın 3. maddesinde, vilayetler arasındaki ilişkileri ve aynı zamanda vilayetlerle merkezî hükümet arasındaki ilişkileri güçlendirmek için imparatorluğun başkentinde, üyeleri taşradaki belediye meclislerince seçilecek bir millet meclisi kurulması gerektiğinden söz ediliyordu.

Böylece 1. 2. ve 3. maddelerin içeriği, yönetimin büyük ölçüde yerinden yönetim haline getirilmesiyle ilgiliydi. Merkezî yönetimin yetkisinde ise dış politika sorunları, devletin askerî işlerinin ve gümrüklerinin yönetimi kalıyordu. Aslında “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nin programı, Osmanlı İmparatorluğu’nun taşra vilayetlerinden oluşan bir federasyona dönüştürülmesini tasarlıyordu.

4. Madde, bütün vilayetlerin seçimle işbaşına gelmiş meclislerinde, tüm halkların kendi temsilcileri tarafından temsil edilebilmeleri için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini, bunun halkları ayıran kavga ve tartışmalara son vereceğini belirtiyordu. 5. Madde’de, hangi halktan olursa olsun imparatorluğun tüm uyruklarının hak ve yükümlülüklerinin tamamen eşit olduğundan söz ediliyor, bütün uyrukların askerî okullar da dahil olmak üzere bütün yüksekokullara girebilecekleri belirtiliyordu. 6-8. Maddeler, merkezî hükümetin valileri, mutasarrıfları, defterdarları ve mahkeme başkanlarıyla savcılarını atayacağını, yerel yönetimin diğer memurlarının ise o ildeki çeşitli halkların temsilcileri arasından yerel yöneticiler tarafından atanacaklarını; polisin sivil yöneticilere bağlı olacağını; vilayetlerdeki jandarmanın, nüfuslarıyla orantılı olarak o yerdeki tüm halklardan seçilecek kişilerle oluşturulacağını belirtiyordu. Bunun yanı sıra geçici bir süre jandarmanın eğitimi için yabancı öğretmenlerden yararlanılacağı söyleniyordu. Bu sonuncu madde son derece önemlidir. Bilindiği gibi, Makedonya’da yabancı jandarma subay öğretmenlerin varlığı, 1902-1903 Makedonya isyanından sonra yabancı devletlerin müdahalesinin bir sonucuydu.

Böylelikle, programın bu maddesinde Sabahattin grubu, geçici bir durum saysa da yabancı müdahalesini kesin olarak reddetmediğini bir kez daha kanıtlamış oluyordu. “Terakki ve İttihat Cemiyeti”nden farklı olarak Sabahattin’in programında ve örgütünde imparatorluğun bütünlüğü ve bölünmezliği maddesi yoktu. Ancak programda uluslararası antlaşmalara saygı gösterilmesi gerektiğinden (10.Madde) söz ediliyordu.

Programın 9.Maddesinde, vergi ve haraç toplamayla ilgili basit ve akılcı yöntemleri belirleyen ve taşınmaz malların güvenliğini sağlayan yasaların yapılması gerektiği belirtiliyordu. Yine bu maddede son 30 yılda sultan tarafından yasal olmayan yollardan ele geçirilmiş malların devlete ya da eski sahiplerine geri verilmesi, sultanın hazinesinin belirli bir miktarla sınırlandırılması gerektiği söyleniyordu.

“Terakki ve İttihat Cemiyeti” ve “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nin programları arasında devlet yapısının en önemli sorunlarına ilişkin köklü farklar vardı. Ahmet Rıza ve düşünceleri, ülkenin kesin olarak merkezden yönetilmesini göz önüne alarak anayasa için mücadele ederken; Sabahattin ve grubu, aynı parolayla, yani 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe konulması parolasıyla hareket ederken federal bir devlet yapısı öneriyorlardı. Ahmet Rıza için “Osmanlılık”, merkezi imparatorluğun tüm uyruklarının eşit haklara sahip olması anlamına gelirken, Sabahattin için tüm ülke halklarının federatif birliğinin kurulma aracıdır. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun somut koşullarında Sabahattin’in programındaki düşünceler, azıcık da olsa gerçekleştirilme umuduna sahip değildi. Aslında bu düşünceler hiç kimseyi tatmin etmiyordu. Türk ulusal burjuvazisi, feodal-saltçı yönetime karşı çıkarken imparatorluğu ve sultanın tüm imparatorluk halkları üzerindeki egemenliğini korumak istiyordu. İmparatorluğun, bağımsızlıklarını kazanmak için savaştan Türk olmayan halkları, asıl istekleri olan bağımsız bir devlet olarak gelişme hak-

kı yerine Osmanlı İmparatorluğu yapısı içinde yaşamlarını yarı özerk bir şekilde sürdürmekte hiçbir gelecek göremezlerdi. Sabahattin'in programı sadece üst düzey Türk yöneticileriyle ve yabancı sermayeyle sıkı ilişkiler içinde bulunan gayri milli komprador burjuvazisinin çıkarlarına cevap veriyordu. Program aynı zamanda Türk bürokrasinin ve liberal toprak ağalarının bir kısmının Osmanlı İmparatorluğu'nda ulus sorununun uzlaşma yoluyla çözülmesi istegini de yansıtıyordu.

1906 yılında Jöntürklerin ülke içindeki aktif faaliyetinde yeni bir dönem başladı. Bu yeni dönem, en başta Selanik'te yeni bir gizli örgütün kurulmasıyla bağlantılıdır. Örgüt kurucularının ilk toplantısı 1906 Temmuz'unda burada oldu. Toplantıya katılanlar arasında askerî rüştiye müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey (daha sonraların ünlü tarihçisi), aynı rüştiyenin Fransızca öğretmeni Naki Bey, posta memuru Talat Bey (daha sonra Jöntürk triumvirasının üyelerinden biri olan Talat Paşa), idadi öğretmeni Mithat Bey, Selanik müşirinin yaveri Kazım Nami Bey, Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Teğmen İsmail Canbulat Bey gibi birkaç subay ve rüştiye öğrencisi bazı gençler bulunuyordu. Bu görüşmeye katılanlardan biri olan Kazım Nami Duru, anılarında, katılımcılardan bazılarının daha önce "İttihat ve Terakki Cemiyeti" gruplarının üyeleri olduğunu yazıyor. Bu görüşmede "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin kurulması kararı alınmıştır (111, s. 13; 239, s. 113-114). Cemiyet, despotik rejimle ve yabancı müdahalesiyle mücadeleyi kendisine amaç edinmiş ve yandaş toplamaya girişmiş, bunun yanı sıra ordu içindeki çalışmalara özel önem vermiştir. Örgüt, kesin gizlilik temelleri üzerine kurulmuş, üyeleri üçlü gruplara bölünmüştür. Yeni üyelerin kabul töreni şöyleydi: Üyeliğe kabul edilen kişi belirlenen zamanda gözleri bağlı olarak törenin yapılacağı eve getiriliyordu. Örgütün yeni üyesi cemiyete sadık kalacağına Kuran üzerine yemin ediyordu. Yemin ettirenler de maskeliydi (111, s. 15). Bu tören, Selanik'te son derece aktif olan mason localarının örgütlenme ilkelerinden

açık izler taşıyordu. Bazı bilgilere göre, cemiyetin bazı üyelerinin Selanik'teki mason localarıyla bağlantısı vardı, öyle ki gizli toplantılar yapmak için zaman zaman masonların evlerini kullanıyorlardı¹⁶. Başka verilere göre, örgüt üyeleri, derviş tekkeleriyle, özellikle Bektaşî tekkesiyle de temas halindeydiler (bkz.:265, s. 109-111). Ancak Jöntürklerin Selanik grubunun masonlarla ve derviş tekkeleriyle ilişkisi konusundaki bilgilere büyük bir dikkatle yaklaşmak gerekir, çünkü bu bilgilerin başlıca kaynağı Avrupa gazeteleridir ve bu gazetelerin muhabirleri, beklenmedik bir anda oluşuyla Avrupa'yı hayrete düşüren Türkiye'deki 1908 Devrimi'nin ardında bu devrimin nedenleri ve niteliği konusunda çarpıcı açıklamalar aramışlardır.

1906 sonunda Jöntürk hareketinde yeni bir hücre daha ortaya çıktı. Bu hücre, bu sıralarda "Vatan" adını taşıyan küçük, gizli bir yurtsever grubun oluştuğu Şam'da kuruldu. Yöneticisi, politik sürgünlerden biri olan ve üç yıl hapis yattıktan sonra Şam'da ticaretle uğraşan eski tıbbiye öğrencisi Mustafa Bey'di. Grubunda Doktor Yusuf, veteriner Mehmet, eczacı Raşit Tahsin, kimyager Hüseyin ve diğer bazı kişiler vardı. Bu grubun temelleri üzerinde daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün adıyla sıkı sıkıya bağlı bir örgüt olan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" kuruldu. O sırada genç bir subay olan Mustafa Kemal görevle Şam'a gönderilmişti. Mustafa Kemal, burada despotik rejimle savaşa hazır subaylardan bir grup örgütledi. Bu subaylar "Vatan" grubunun üyeleriyle birlikte 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konulmasını kendine amaç edinen yeni bir gizli örgüt kurdular¹⁷. Üyelerinin çoğun-

16 Bunu, Jöntürk hareketi katılımcısı Refik Bey, 1908 yılında *Les Temps* muhabirine verdiği mülakatta açıklamıştır. E. Ramsaur, bu konudan söz ederken, Jöntürk hareketinin genel olarak masonlukla bir bağlantısı olduğunu söyleyebilecek bir gerekçe olmadığını belirtir haklı olarak (bkz.:265, s. 106-109). Yine de bunu doğrulayacak ciddi kanıtlar yoktur.

17 "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin faaliyeti ve Mustafa Kemal için bkz.: (170, s. 71; 239, s. 150-152; 226, s. 619-625; 123, s. 339-349; 265, s. 95-110; 261, s. 174-175).

luğu (toplam 20-25 kişi) asker olan örgütün Şam'da kendi yayın organı yoktu, ama Jöntürklerin yayınladıkları gazete ve broşürleri aktif bir şekilde dağıtıyordu. Kudüs ve Yafa'da olmak üzere iki şube kurdular. Bu şubelerin kurucuları ordudaki subaylar ve memurlardı. Mustafa Kemal yarı yasal bir şekilde Selanik'e giderek Makedonya'da konaklamış olan III. Piyade Kolordusu'nun bazı subaylarıyla bağlantı kurdu. Burada "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesinin kurulması tasarlanıyordu. Selanik Jöntürkleriyle temaslar daha sonra da sürdü. 1908 Devrimi öncesinde "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"yle birleşti.

1906'da askerî ve sivil okulların öğrencileri arasında hükümet karşıtı düşünceler de hız kazanıyor, canlanıyordu. Askerî okul öğrencilerinden oluşan bir grup, Jöntürklerin yayınlarını başkent okullarında dağıtmaya başladı. Bu grubun üyelerinden A. B. Kuran ve C. Kutay'ın anılarında yazdıklarına göre, grup üyeleri bu okullarda düşünceler aramaya başlamışlardı. Askerî Tıbbiye, Bahriye ve Topçu okullarıyla, hatta Ziraat Okulu ve Darüşşafaka Lisesiyle bağlantı sağlandı. Sonuçta "Harbiye ve Yüksek Mektepler İttihadı" kuruldu. Grubun yöneticileri, düzenli olarak buluşuyorlar ve ellerine geçen yasa dışı Jöntürk yayınlarını dağıtıyorlardı. Hatta silah almak için para bulma girişimlerinde bile bulunuyorlardı. Harbiye'de faaliyet gösteren grubun üyelerinden Bosnalı Veli, yurt dışındaki sığınmacı Jöntürk merkezleriyle bağlantı kurmakla görevlendirilmişti, ama yolculuk sırasında gemide tutuklandı; yapılan aramada üzerinde yasa dışı yayın bulundu. Birliğin faaliyetine 1906 yılının sonunda hükümet tarafından son verildi. Birliği oluşturan grupların bazı aktif üyeleri tutuklandı. Sultana ve bakanlara suikast hazırlığında olmakla suçlanan tutuklular 1908 Devrimi'ne kadar hapis yattılar (bkz.:115, s. 48-76; 114, s. 197-211).

Ancak 1907 Mayıs'ında örgüt yeniden kuruldu, üstelik bu kez çalışmalarına sadece öğrenciler değil, bazı öğretmenler de

katılıyorlardı. 22 Aralık 1907'de okulda gizli bir örgüt toplantısı yapıldı. Okulun duvarlarında kömürle yazılmış şu sloganlar vardı: “Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat! Kahrolsun istibdat ve zulüm!” Bu olayın soruşturulması için müfettiş İsmail Paşa okula geldiğinde duvarlarda şu yazılar görüldü: “Bugün mektebe köpek türünden bir hayvan geldi. Kuvvet, hakka karşı galip gelemez!” (227, s. 228-230).

1906-1907 yıllarında İstanbul'da Hukuk Mektebi öğrencilerinden oluşan bir grup tarafından kurulmuş bir örgüt daha vardı. Kendini “Selamet-i Umumiye Kulübü” diye adlandıran bu örgütün bir programı yoktu, üyeleri özgürlük mücadelesinin genel düşüncelerinden esinleniyordu. En elle tutulur faaliyetleri Jöntürk yayınlarını gizlice dağıtma sınırını aşmıyordu (bkz.:239, s. 152; 238, s. 36).

Jöntürklerin ülke içindeki çalışmalarının etkinleşmesi sürecinde en önemli olay, 1907 sonbaharında “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” ve bu sıralarda özellikle de kara subayları arasında önemli sayıda yandaş kazanmış olan “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”nin birleşmesiydi. “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti”nin görevlendirdiği Doktor Nâzım Bey, gizlice Selanik'e gitti (111, s. 16). Nâzım Bey'in Jöntürklerin Selanik grubuyla buluşma ve görüşmelerinden sonra iki cemiyet arasında bir yakınlaşma başladı. Türkiye'de dağıtılmak üzere Paris'ten Selanik'e düzenli olarak gazeteler, broşürler ve bildirimler geliyordu. Sonunda 27 Eylül 1907'de iki örgütün birleşmesine ilişkin anlaşma imzalandı. “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin İç ve Dış Sorunlar Temsilcisi” Doktor Bahaettin Şakir tarafından imzalanan belge şu maddeleri içeriyordu (bkz.:228, s. 238; 239, s. 128-129; 265, s. 123-124):

“Merkezi Paris'te olan ‘Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’ ve merkezi Selanik'te olan ‘Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren ‘Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’ adı altında aşağıdaki koşullarda birleşmişlerdir:

Madde 1. Cemiyetin biri iç, diğeri dış olmak üzere iki merkezi olacaktır. Dış merkez Paris'te, iç merkez ise şimdilik Selanik'te bulunacaktır. Her iki merkezin de ayrı birer lideri olacaktır.

Madde 2. Örgütün ana amacı, 1876 yılında yayınlanmış olan Mithat Paşa anayasasının yeniden yürürlüğe konulmasını ve uygulanmasını sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için üyelerin yerel gereksinimlere uygun olarak örgütlenmesine ve görevlendirilmesine ilişkin iç ve dış merkezlere ait iki ayrı tüzük olacaktır.

Madde 3. Ortak merkezler mali bakımdan birbirlerinden bağımsız olmalarının yanı sıra gerektiğinde birbirlerine yardım etmek zorundadırlar.

Madde 4. Örgütün iç merkezle bağlantı kurmayı tehlikeli gören yurt içindeki şubeleri ve üyeleri, iç merkezle yazışmalarını Paris'teki merkezin yardımıyla yapacaklar, ama iç merkeze bağlı olacaklardır.

Madde 5. Dış merkez, yabancı ülkelerdeki şubeleri yönetmek dışında yabancı ülkeler karşısında örgütün temsilciliği görevini yerine getirecektir. Yabancı hükümetlerle ve yabancı basınla ilişkilerin tüm sorumluluğu dış merkezde, ülke içindeki önlemlerin ve eylemlerin sorumluluğu ise örgütün iç merkezinde olacaktır.

Madde 6. Her iki merkez birbirlerinin hareketlerini sadece ikna yoluyla etkileme hakkına sahiptir.

Madde 7. Şu anda örgütün yayın organları Türkçe *Meşveret*'le *Şûra-ı Ümmet* ve Fransızca *Meşveret*'tir. *Şûra-ı Ümmet* gazetesi, diğer Türkçe yayınlar gibi, iç merkezin yardım ve desteğiyle dış merkezin gözetimi altında yayınlanmaktadır. Dış merkezin önerileri dikkate alınsa da (Türkçe yayınlarda), yayın sorumluluğuna iç merkez de katılır”.

1908 Devrimi öncesinde Jöntürk hareketinin yükselmesi açısından oldukça büyük öneme sahip olan bu anlaşmanın imzalanmasından sonra dış ve iç iki merkez de faaliyetlerini hızlandırdılar. Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Talat Paşa'nın yönetici rol oynadıkları Selanik Jöntürk komitesi, hızla yeni üyeler toplama-

ya devam etti ve Türkiye'nin Avrupa topraklarında konaklayan ordu birlikleri içinde propaganda çalışmalarını genişletti. Paris komitesi bu sırada Abdülhamit rejimine karşı savaşı bütünü parti ve grupları birleştirecek bir kongrenin hayata geçirilmesi için hazırlık yapmakla meşguldü.

Jöntürk örgütlerinin bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halklarının devrimci partileri ve gruplarıyla yakınlaştığı görülmektedir. Rusya'nın Paris'teki işgüderi Neklüdov, 1908 Devrimi'nden sonraki ilk günlerde Jöntürk hareketinden söz ederken, bu durumun feodal saltçılıkla mücadelenin başarısı için son derece önemli olduğunu belirtiyordu. "On yıldan fazla süredir, Paris, Jöntürk hareketinin merkezlerinden biridir... Yıldız'la aralarındaki savaş adım adım sertleşiren Jöntürkler, belirledikleri hedeflere ulaşmak için Türkiye içindeki her olay ve her araçtan giderek daha çok yararlanmaya başladılar. Son üç dört yıldır Jöntürk komiteleriyle Ermeni, daha sonra Makedon devrimci komiteleri, yurt dışındaki devrimci, hatta anarşist çevreler, bu arada Rus anarşistleri arasında yavaş yavaş bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır..." diye yazıyordu Neklüdov (35, 1. 291).

Jöntürklerin Ermeni burjuva-ulusal hareketiyle yakınlaşması, aslında bu örgütlerin temsilcilerinin, Abdülhamit rejiminin devrilmesi planını ortaklaşa görüşmeye başladıkları kongreden üç dört yıl önce başlamıştı. Jöntürk hareketi militanlarıyla 1890 yılında kurulan Ermeni burjuva-milliyetçi "Taşnaksutyun" partisinin liderleri arasındaki ilk temaslar bazı bilgilere göre, 1903 yılında olmuştur (61, s. 66). Bu sıralarda Ermeni ulusal kurtuluş hareketi liderleri Ermeni sorununun büyük devletlerin müdahalesi ve uluslararası anlaşmalar yoluyla çözümlenebileceği umutlarının haklı çıkmadığını görerek hesaplarını Osmanlı İmparatorluğu'ndaki var olan rejimin değiştirilmesi üzerine yapmaya başlamışlardı. Feodal-saltçı rejimin tüm aşırılıklarının kişiliğiyle bağlantılı olduğu Abdülhamit'e suikast girişimleri

de bu hesapla ilgiliydi¹⁸. Ermeni devrim komitelerinin despotik rejime karşı tek başlarına yaptıkları mücadeledeki başarısızlıklar da onları Jöntürklerle yakınlaşmaya teşvik etmiştir. A. M. Valuyskiy, 1904 yılında Ermeni köylülerin Zeytun'daki ayaklanmasında ortaya çıkan dağınıklığın, Ermeni burjuva örgütleri temsilcilerinin, geniş halk katmanlarının baskısıyla Türk örgütleriyle yakınlaşmaya ve eylem birliğine gitmelerine neden olduğunu” belirtmektedir (145, s. 217). 1907 yılına doğru Taşnak yöneticiler, sultana ve çevresine karşı, anayasanın ilanı ve imparatorluğun tüm halklarını temsil edecek milletvekillerinden oluşacak bir meclisin toplanması için Türk burjuva devrimci gruplarla ortak eylemler yapmanın amaca uygun olduğu sonucuna vardılar. 1902-1903'te Makedonya'daki isyandan sonra Makedon kurtuluş hareketi de “saltçılığa karşı Türk hareketiyle birleşme yönüne” dümen kırmaya başladı, hareketin yöneticileri ise “Makedon köylülerinin ‘büyük’ devletlerin yardımıyla özgürlüğe kavuşma hayallerinden” kendilerini kurtardılar (140, s. 26-27). Bu dönüş, 1902-1903 yıllarındaki isyandan sonra yabancı jandarma subaylarının gözetimi ve katılımıyla yürütülen reformların gerçekleştirilme uygulamasının, Makedonya köylü hareketinin liderlerine, yabancı devletlerin aslında feodal-saltçı rejimin suç ortağı rolü oynadıklarını göstermiş olmasıyla bağlantılıydı. 1908 öncesinde Makedonya hareketinin başında bulunan “İç Makedon Devrimci Örgütü”nün programında tüm imparatorluk halklarının despotik rejime karşı ortaklaşa savaşması eğilimini yansıtan maddeler ortaya çıktı. Bu programda Osmanlı İmparatorluğu anayasasının ilanı, halkın geniş seçim hakları, söz, basın, toplantı özgürlüğü, ulusal ayrıcalıkların kaldırılması vb. talepler yer alıyordu. Aslında bu programda, Jöntürklerin en ilerici taleplerine göre onu çok daha radikal hale

18 Bu girişimlerden birisi de Temmuz 1905'te oldu. Abdülhamit camiden çıkarken, cami duvarı yanında bir bomba patladı; patlama sonucunda 20'den fazla insan öldü ve 60 kadarı da yaralandı. Ancak sultanın burnu bile kanamadı. Suikastı düzenleyenler bulunamadı, ama çok sayıda tutuklama oldu (bkz.:27, 1. 355-1. 357).

getiren maddeler de vardı. Programda, köylülere toprak dağıtılmasından, aynı vergilerin kaldırılmasından, ilerici bir vergi sisteminin (gelir ve mal artışına göre vergilendirmenin) getirilmesinden, demiryollarının, maden ocaklarının, posta ve telgrafın devletleştirilmesinden, kilisenin devletten ayrılmasından söz ediliyordu (140, s. 27). Ancak imparatorluk geneli için bir anayasa ve burjuva özgürlükleri konuları birinci plana çıkarılmış olduğuna göre Makedonya hareketiyle Jöntürk örgütlerinin birleşmesi için gerçek bir fırsat ortaya çıkmış bulunuyordu.

1905-1907 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devrimci harekette görülen genel yükselme, yani ordu ve donanma içindeki mayalanıp kabarmalar, Doğu Anadolu kentlerindeki hükümet karşıtı gösteriler, Jöntürk örgütlerinin Türk olmayan burjuva-ulusal partilerle ve gruplarla birleşme olasılığı, Abdülhamit rejimine karşı çıkan politik güçleri birleştirici bir kongre toplama girişimi için elverişli koşulları sağlıyordu.

Despot Abdülhamit rejimiyle mücadele eden tüm örgütlerin ortak eylemler konusunun görüşülmesi için bir kongre toplama girişimini yapan, burjuva-milliyetçi Ermeni örgütleriydi. "Taşnaksutyun" komitesi, ortak eylem planı hazırlamak için bir kongre toplama önerisiyle en büyük Jöntürk gruplarının liderleri Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza'ya başvurdu. Jöntürk ve Taşnak gruplarının ilk buluşmasında birbirlerine saldırmaktan kaçınmaları, özerkliklerini koruyarak saltçılığa karşı savaşta çabalarını birleştirmeleri kararı verildi (228, s. 234-235). Y. H. Bayur, kongre hazırlığından söz ederken, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" Paris merkezinin yazışma dosyalarından alınan belgelere¹⁹ göre, Ahmet Rıza ve grubunun, Ermeni burjuva-devrimci gruplarınca yapılan girişimden bağımsız olarak kendi başlarına, saltçı rejime karşı çıkan bütün güçleri yeni bir kongrede bir araya getirme işiyle uğraştıklarını belirtiyor (216, s. 388-389).

¹⁹ Bu dönemin belgelerinde örgütün eski adı olan "İttihat ve Terakki" tekrar ortaya çıkmaktadır.

Kongre çalışma programının hazırlanması ve diğer genel hazırlıklar için “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nden Ahmet Rıza Bey ve Sezai Bey (*Şûra-ı Ümmet*’in redaktörü), “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”nden Prens Sabahattin Bey, Fazıl Bey ve Doktor Nihat Bey, “Taşnaksutyun” Partisi’nden parti- nin başkanı Malumyan’dan oluşan özel bir komisyon kuruldu. Bütün sorunların uzun uzun görüşülmesinden sonra despotizme karşı savaşılan tüm parti ve grupların 27 Aralık 1907 tarihinde, Paris’te bir kongre yapmalarına karar verildi. “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin Paris merkezi tarafından cemiyetin Selanik merkezine gönderilen bir mektupta bildirildiğine göre, hazırlık komitesinin çalışmaları sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet olarak politik bağımsızlığı, imparatorlukta halen var olan rejimin değiştirilmesi, meşrutiyet yönetiminin kurulması ve parlamentonun toplanması konularında anlaşmaya varılmıştı (216, s. 393).

Kongre 27-29 Aralık 1907 tarihlerinde Paris’te yapıldı. Kongre düzenleme komitesinin görevlendirmesiyle Sezai Bey açılışı yaptı. Delege yoklamasından²⁰ sonra yapılması tasarlanan üç oturumu sırayla yönetmek üzere üç başkan seçildi. Bunlar Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve Malumyan’dı. Prens Sabahattin’in başkanlık ettiği ilk oturumda kongre hazırlıklarını yapan düzenleme komitesinin raporu okundu. Kongreye katılan birbirinden son derece farklı siyasi partiler ve gruplar arasındaki anlaşmanın dayandığı ilkeleri doğru değerlendirebilmek açısından bu raporun içeriği çok önemli olduğundan rapor metnini, kongre çalışmaları hakkında *Meşveret*’te çıkan bir yazıda yayınlanmış haliyle sunuyoruz (bkz.: 35, 1. 295)²¹.

Bu yazıda şöyle deniliyordu: “Halkın bir süredir ortak düşmana karşı mücadelede gösterdiği dayanışma eğiliminden etkilenen ve yakın zaman önce Küçük Asya’nın bazı bölgelerinde

20 Delegeelerin sayısı ve kimler olduğu hakkında ne yazık ki bildiğimiz bir kaynak yoktur.

21 Bu yazının Fransızca metni (*Meşveret*’ten kesilmiş bir kupür halinde) Paris’teki Rus işgüderi Neklüdov’un 7(20) Ağustos 1908 tarihli raporuna eklenmişti.

meydana gelen ve bu yeni ruh halini gözle görülür hale getiren olaylarla yüreklenen üç grup, 'Ermeni Devrim Federasyonu', 'Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet ve Meşrutîyet Osmanlı Birliği' ve 'İttihat ve Terakki Osmanlı Komitesi', bu dayanışmayı ortak bir davaya dönüştürebilecek bir kongrenin hazırlıklarını yapmak amacıyla bir düzenleme komitesi kurmayı önermişlerdir. Bu üç komite, ikişer delegesini düzenleme komitesi üyesi olarak belirlemiş ve bu delegeler yaklaşık 20 oturum süren çalışmalarına vakit geçirmeden başlamışlar, ilk oturumda eylem programının ana maddeleri üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Önceden anlaşmaya varılmış olması, her bir grubun kendi politik programında direktmesini olanaksız kılmıştır. Bu zemin üzerinde ortaya çıkabilecek ve bizi hedefimize doğru ilerlemekten alıkoyabilecek zorluklardan kaçınmak için gelecekte yapılacak yasalarla ilgili hiçbir programın burada görüşülmemesine karar verilmiştir.

Düzenleme bürosu, bu dayanışma davasına gereken genişliği kazandırmak için imparatorluğun ayırimsız tüm uluslarına çalışmamıza katılmak üzere kongreye temsilci gönderme çağrısı yapmaya karar vermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, şu üç madde üzerinde ön anlaşmaya varılmıştır:

- 1) Şimdiki rejimin devrilmesi;
- 2) Temsilî bir rejimin kurulması (parlamentonun toplanması);
- 3) Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ya da ihtilalci yöntemlerin araştırılması.

Birinci maddeyi ele alacak olursak, büro üyeleri, sultanı tahttan feragate zorlamaya ve silahlarını ancak bu hedefe ulaştıktan sonra bırakmaya oy birliğiyle karar vermişlerdir. İkinci maddede, otokratik rejimin hak edilmeyen, yakışsız bir rejim olduğunu kabul etmişler ve halka haklarını, herkese özgürlük ve eşitlik güvencesi verebilecek bir temsilî rejimin kurulması gerektiğini söylemişlerdir. Düzenleme bürosu üyeleri, çıkabilecek her tür zorluktan, fikir ayrılığı yaratabilecek durumdan kaçın-

mak için, imparatorluğun bölünmezliği ve bağımsızlığı ilkesine de saygı göstererek, ayrıntılara girmeksizin genel “temsili rejim” terimiyle yetinmişlerdir. Üçüncü maddeye değinecek olursak, düzenleme bürosu üyeleri, kongre kararlarının yerine getirilmesiyle yetkili bir daimî komite kurulmasını önermektedirler. Bu komitenin üyeleri iç düzenleme komitesiyle ilişkide olacak, kendisine ait bir nizamnamesi bulunacaktır. Büro, eylem yöntemleri olarak aşağıdaki önlemleri kabul etmekte ve kongrenin onayına sunmaktadır:

1) Genel ayaklanma;

2) Hükümete karşı silahlı direnme; silahsız direnme, yani polislerin, demir yolu işçilerinin grevleri gibi politik grevler yapılması;

3) Vergi ödemeyi reddetme;

4) Ordu içinde propaganda: orduyu hükümet karşıtı muhalefetten yana çekmek ve ordunun, halka ve bu vatanın kurtuluşu için çalışan evlatlarına karşı hareket etmesine engel olmak amacıyla gerekli önlemleri almak”.

Düzenleme komitesi, raporun son bölümünde, aldığı kararların büyük bir gizlilik içinde saklanmak zorunda olduğunu, planlanan eylemlerin bu yüzden raporda daha açık ve somut bir şekilde yer almadığını belirtiyor, son olarak “kongreye katılan tüm örgütlerin ilerideki eylemlerinin ana çizgisini oluşturacak olan” kongre kararlarının katılımcı parti ve gruplara ait tüm basın organlarında yayınlanmasını öneriyordu. Bunun yanı sıra bu basın organlarının kongre kararlarından söz etmeyen tartışma ve yorumlarında serbest olacakları kaydı konuluyordu.

Bu belgeyi yazarların, yurt dışındaki sığınmacı örgüt ve grupların politik muhalefet faaliyetlerindeki artışın başlıca nedeninin, 1906-1907 yıllarında Anadolu’daki hükümet karşıtı halk hareketleri olduğunu itiraf etmiş olmaları, bu önemli belgede öncelikle dikkat çeken durumdur. Abdülhamit rejimine karşı çıkan güçlerin pekişme sürecinin düzenleme komite-

si raporuna yansıyan bir başka belirgin özelliği de, gelecekte devlet düzeninin nasıl olacağı konusunda alınacak tavırlarla ilgili olarak herhangi bir uzlaşma girişiminde bulunmaksızın şimdiki rejimin devrilmesi amacıyla somut bir politik anlaşma imzalamaya isteği olmuştur. Hatta raporda ilerde çıkartılacak yasaların hazırlanmasıyla ilgili genel ilkeler bile belirtilmemiştir. Görüldüğü gibi, üzerinde genel bir uzlaşmaya varılan tek konu, bir anayasal monarşi devletine dönüşecek olan imparatorluğun bölünmezliği ve bağımsızlığı konusuydu. Ülkede halen var olan rejimin devrilmesini hedefleyen eylem planı çok daha somut bir nitelik taşıyordu. Genel ayaklanma, hükümete karşı silahlı direnme, politik grevler ve orduyu etkileme mücadelesi ilk kez ön plana çıkarılıyordu.

Düzenleme komitesinin raporunda ortaya konulan konular kongrede iki gün boyunca tartışıldı. Düzenleme komitesinin toplantılarda anlaşmazlık çıkmasın diye elinden gelen her şeyi yapmış olmasına karşın fikir ayrılıkları yine de kendisini belli etti. Örneğin Ahmet Rıza, kongrenin “saltanat ve hilafet haklarını tanımasını” talep etti. Ermeni delegeler, kongreye bu hakları korumak için gelmediklerini söyleyerek Ahmet Rıza'nın konuşmasını protesto ettiler. Ahmet Rıza bu yüzden kongre ortak başkanlığını bıraktı ve onun görevini Sabahattin grubunun temsilcisi Fazıl Bey yerine getirdi (227, s. 236-237). Fazıl Bey, Ahmet Rıza'yla Ermeni delegeler arasında çıkan anlaşmazlığı güçlükle giderebildi. Kongre tarafından kabul edilen “Deklarasyon”un son ve kesin şeklinde saltanat ve hilafet hakları konusuna değinilmeyerek uzlaşma sağlandı. Feodal-saltçı sultan rejimiyle mücadelede üzerinde uzlaşmaya varılmış eylemler yapma isteği, ortaya çıkan fikir ayrılıklarından daha güçlüydü o anda. “Bu kongrenin özelliği, rejimin ortadan kaldırılması amacının ön plana sürülmesi, olası eleştirel ve reformcu düşüncelerin geçici olarak bir yana bırakılması, somut eylem programı konusunda uzlaşma üzerinde dikkatin yoğunlaştırılmasıydı” diye yazıyor T.

Z. Tunaya (239, s. 107-108). “Deklarasyon”, kongreye katılan tüm örgütler tarafından imzalandı²².

“Deklarasyon”da şöyle deniliyordu: “Türkiye’de faaliyet gösteren muhalefet partilerinin 27-29 Aralık tarihlerinde yaptıkları kongre, ülkeyi inim inim inleyen ve şimdiki yöneticisi II. Abdülhamit’in işlediği korkunç cinayetler yüzünden tüm dünyanın gözünde iğrenç bir duruma düşüren despotik rejimin boyunduruğu altında acı çekmekte olan Osmanlı İmparatorluğu halklarının birliğinin sağlandığını bildirir. Bu otuz yıllık yönetim, sanıldığı gibi sadece sultanın kendi çıkarları için peşlerine düştüğü ve yok ettiği Hristiyan halklar için değil, aynı zamanda perişan edilen, köleleştirilen, sürülen, öldürülen ve en sonunda sultan ve çevresindeki alçaklar tarafından insanlığa karşı işlenmiş suçların sorumlusu olarak onları gören uygar halkların karşısında suçsuz yere hüküm giymiş Müslümanlar için de mahvedici olmuştur. İmparatorluğun tüm halkları sırayla Abdülhamit’in caniliğe varan deliliğinin kurbanı olmuş, Abdülhamit, halklar arasında yapay bir nefret ve dinsel düşmanlık yaratarak sürekli onları birbirlerine karşı kışkırtmıştır. Türkler, Ermeniler, Yunanlar, Bulgarlar, Valahlar, Araplar, Yahudiler, Dürziler, Kürtler; sürgünleri, sınır dışı edilmeleri, katliamları yaşamışlardır. Ermeni kırımını da bütün bu sürgünler, kıyımlar silsilesinin doruk noktasını oluşturarak cinayetlerini Arabistan’da sürdüren bu kırımın girişimcisine ‘ulu katil’, ‘kanlı sultan’ unvanlarını kazandırmıştır” (35, 1. 296).

“Deklarasyon” Abdülhamit hakkında bir iddianame gibiydi. Sultanın izlediği politikanın “Türkiye’deki bütün canlı, etkili güçleri” adım adım ölüme götürdüğünden söz ediliyordu bu belgede. Sultan, izlediği politikayla ülkenin “tüm entelektüel, ekonomik ve sosyal yaşamını” tam anlamıyla felç etmekle, eği-

22 “Deklarasyon” metni için bkz.: (35, 1. 296-1. 297 (*Meşveret*’ten alıntı Fransızca metin); 227, s. 238-242; 239, s. 153-156). Bu belgenin metni, *Meşveret*’teki baskısından alınarak açıklamalar yapılmıştır.

tim ve kültürün gelişmesini frenlemekle, okulları ve basını eşî benzeri görülmemiş bir sansürün denetimi altına sokmakla, ülkeyi “cehalet ve yalan duvarıyla” kuşatmakla suçlanıyordu. “Deklarasyon” yazarları, ülkenin ekonomik durumunu nitelendirirken, yıkım, yoksulluk ve açlığın hüküm sürdüğünü, aşırı ve adaletsiz vergilerin sultanı ve onun çıkar ortaklarını zenginleştirdiğini yazıyorlardı. “Vergilendirme yöntemi, köylerde huzur ve güvenliğin olmaması, ekine el konulması, tefecilik, haberleşme araçlarının yokluğu, tarımı yıkmıştır. Bir zamanlar dünyanın tahıl ambarı olan, en elverişli doğal koşullara sahip bölgeler artık boştur. Yeraltı zenginlikleri ve ormanlar yararlanılmadan öylece durmaktadır, açgözlülükle imparatorluğa saldıran uluslararası bankarlara verilmiş olan ayrıcalıklar, genel zenginliğe değil, bazı doymak bilmez insanların kişisel çıkarlarına hizmet etmektedir” deniliyordu (35, 1. 296).

“Deklarasyon”da Abdülhamit ve hükümetinin dış politikası da sert biçimde eleştiriliyor, “Abdülhamit’in kişisel diplomasisi Osmanlı İmparatorluğu’nu tamamen gözden düşürmüştür”, sultan kim bilir kaç kez törenlerle ilan ederek söz verdiği reformları yerine getirmeyerek “liberal devletlerin” güvenini sarsmış ve uyruklarında öfke uyandırmış, “Avrupa devletlerinin haklı protestolarına ve çok sayıda müdahalesine” neden olmuştur, deniliyordu. “Bu yok edici politika, imparatorluğun topraklarının azalmasına neden olmuştur. Bu durum biraz daha devam edecek olursa Arnavutluk ve Makedonya, Arabistan ve Ermenistan gibi başka bölgeler de kısa bir sürede imparatorluğun elinden zorla alınacak ve topraklarını artırmak ya da sömürgelerinin alanını büyütme veya mali kazançlar elde etmek peşinde olan büyük devletlerin tamahkâr ellerine düşecektir” diye belirtiliyordu “Deklarasyon”da (35, 1. 296).

“Deklarasyon” imparatorluğun tüm halklarını şimdiki rejime karşı ortak savaşa çağırıyordu. “Olayların bu hale gelmesiyle ortaya çıkmış olan devrimci hareket şimdiye dek dağınık bir

durumdaydı,” Bugün bazı yerlerde Müslüman ve Hristiyanların ortak eylemleri, imparatorluğun tüm halklarının acı çekmekten sonunda yorgun düştüklerini ve hükümdarlarının onları uçuruma sürüklemekte olduğunu anladıklarını göstermiştir. Bugün düşünebilen bir insan, ancak ve ancak Türkiye hükümetinde hemen yapılacak bir değişikliğin kesin bir felakete ve imparatorluğun parçalanmasına engel olabileceğini çok açık olarak anlar. Bu kadar çok felakete neden olmuş bir rejimi olabildiğince çabuk ve uygulanabilecek her yöntemle yıkmak gerekir. İşte bunun için:

- 1) Sultan Abdülhamit’in tahttan feragat etmesini;
- 2) Şimdiki rejimin köklü bir şekilde değiştirilmesini;
- 3) Temsilî bir rejimin (parlamento) kurulmasını öneriyoruz” (35, 1. 296-1. 297).

“Deklarasyon”, bu amaçların gerçekleştirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm yurttaşlarını ortak mücadeleye çağırıyordu. “Herkesi, özgürce araştırma yapma olanağından yoksun bilim insanlarını, topraktan ve ekmekten yoksun, yasal olmayan vergilerle ezilmiş, hazine memurlarınca soyulup yağmalanmış köy ve kent emekçilerini, ticaretlerini tam bir güvenlik ve özgürlük ortamında yürütemeyen tüccarları, efendileri tarafından yurttaşlarının üzerine yürümeye zorlanan aç, çıplak, maaşını alamayan askerleri çağırıyoruz, kısacası korkunç bir boyunduruk altında ezilen tüm imparatorluk uluslarını çağırıyoruz, gelin hepiniz bu kutsal savaşta birleşin, gelin bu yüz karası rejimi ve tiranlığı her türlü uygun yöntemle yıkmak için bizimle birlikte özgürlük, reform ve devrim düşüncelerinden ilham alın” (35, 1. 297).

“Deklarasyon”, kendisine yönelik her türlü etkileme girişimine sultanın kuvvet kullanarak karşılık vermesi yüzünden “bütün muhalefet gruplarının bundan böyle devrimci yöntemlere başvurmak zorunda olduklarına” kongre katılımcılarının oy birliğiyle karar verdiklerini belirtiyordu. “Deklarasyon”da Abdülhamit rejimine karşı savaş için şu somut önlemlerden söz ediliyordu:

1. Hükümete karşı silahlı direniş.
2. Politik ve ekonomik grevler, devlet memurlarının, polislerin vb. grevleri yoluyla silahsız direniş.
3. Vergi ödememek.
4. Ordu içinde propaganda: Askere, halkın ve devrimcilerin üzerine yürümeme çağrısı yapmak.
5. Genel ayaklanma.
6. Koşulların gerektireceği diğer eylem biçimleri (35, 1. 297).

Bu önemli belgenin altında şu örgüt ve partilerin imzaları bulunmaktadır:

“Osmanlı ‘İttihat ve Terakki’ Komitesi” (resmî organları *Şûra-ı Ümmet ve Meşveret*);

“Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası (Ermeni Devrim Federasyonu), Taşnaksutyun” (resmî organı *Droşak*);

“Osmanlı Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve Anayasa Birliği” (resmî organı *Terakki*);

“Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi” (Mısır Yahudi Komitesi);

Hilafet gazetesi yazı işleri heyeti (Londra’da Arapça ve Türkçe yayınlanan propaganda organı);

Armeniya dergisi yazı işleri heyeti (Marsilya’da yayınlanan propaganda organı);

Razmig gazetesi yazı işleri heyeti (devrimci organ, Balkanlar);

Hayrenik gazetesi yazı işleri heyeti (devrimci organ, Amerika);

“Ahd-i Osmani Cemiyeti” (Mısır)²³

1907 Kongresinin “Deklarasyonu”nda ilginç birkaç durum vardır. Birincisi, tüm belgede Osmanlı İmparatorluğu’nun gele-

23 “Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi”, Mısır’ın “Lavora” Yahudi işçi örgütü; *Hayrenik* ve *Armeniya* gazeteleri, Ermeni burjuva-milliyetçi örgütlerince yayınlanıyordu; *Hilafet* Jöntürk örgütlerinin 1899 yılından beri yayınlanan yayın organlarından biridir; “Ahd-i Osmani Cemiyeti” 1902 kongresinden sonra Kahire’de kurulmuş Jöntürk gruplarından biridir; bütün bu örgütler, kongreyi hazırlayan üç politik gruptan çok daha zayıftılar. “Deklarasyon”un içeriğini ve yönünü iki Jöntürk grubunun ve Taşnak örgütünün anlaşması belirlemiştir.

cekteki devlet düzeniyle ilgili konulara bilinçli olarak değinilmemiş olmasıdır. Oldukça geniş bir “Deklarasyon”un neredeyse yarısını Abdülhamit’in öfkeli bir biçimde eleştirilmesine ayıran belge yazarları, Osmanlı İmparatorluğu’nun gelecekteki devlet düzeninden söz ederken “imparatorluğun tüm halklarının eşit haklara ve yükümlülüklerle sahip olmalarını, gereksinim ve dileklerini ifade edebilmelerini sağlayacak bir temsilî rejim kurulacaktır; bu rejim, barışçı uzlaşma koşullarında herkese adalet ve özgürlük getirecektir” sözleriyle yetinebileceklerini düşünmüşlerdir (35, 1. 297). Bu genel tümceler, gelecekte kurulacak devlet düzeniyle ve politik düzenle ilgili ilkesel sorunlardaki fikir ayrılıklarının tümünün giderilmediği, tartışmaktan geçici olarak vazgeçildiği gerçeğini yansıtmaktadır. 1908 Temmuz’undaki devrimci patlamayı izleyen daha sonraki olaylar, bu geçici anlaşmanın ne kadar sallantılı bir zemin üzerine kurulduğunu oldukça açık bir şekilde göstermiştir.

Belgenin başka bir özelliği de, feodal-saltçı rejimin tüm ayıplarını, hükümdarın kişisel kusurlarından ibaret görmesiydi. “Deklarasyon”da, Abdülhamit’in tahtta olmaması halinde “onunla birlikte yönetsel ve politik despotizm sisteminin de yok olacağı” iddia ediliyordu (35, 1. 297). Bu iddiadan da kongreye katılan tüm burjuva siyasi partilerine ve gruplarına özgü bir eksiklik olan, ülkenin sosyal ve politik yaşamıyla ilgili sınıfsal analiz eksikliği ortaya çıkmaktadır.

“Deklarasyon”, son olarak Jöntürk hareketinin burjuva-liberal bir harekettten burjuva-devrimci bir harekete dönüştüğü uzun sürecin kongre öncesinde sona erdiğini göstermektedir. “Genel ayaklanma” ve “hükümete karşı silahlı direniş”, politik mücadelenin diğer barışçı yöntemleriyle yan yana dursa da ülkede var olan rejime karşı ayaklanmaya doğru giden ortak yol, “Deklarasyon”a yeterince açıklıkla yansımaktadır. 1902 kongresi sırasında kongre katılımcıları, güç kullanma yoluyla hareketin amaçlarına ulaşma olasılığını ve yabancı müdahalesinin amaç-

larına uygunluğunu tartışırken, 1907 Kongresi'nde Ahmet Rıza ve düşünceleri bile devrimci mücadele yöntemlerinin haklılığını ve gerekliliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Aslında, aşağıda da gösterileceği gibi, Jöntürklerin bu konulardaki tutarsızlığı, daha sonraları, Jöntürklerin Abdülhamit'i anayasayı ilan etmesi için tekrar tekrar "iknaya" çalıştıkları 1908 ilkbahar ve yazında, devrimci olaylar döneminde de kendini göstermiştir.

Kongre, "Deklarasyon" dışında İran Meclisine seslenen, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal düzenin kurulmasından sonra iki devletin dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin güçleneceği umudunun dile getirildiği bir mesajı kabul etti. Bu mesajı Malumyan, Ahmet Rıza ve Sabahattin imzaladılar (bkz.:239, s. 156). Aynı zamanda kongreye katılan örgütlerden ülke içinde faaliyet gösterenlerin üyelerinden oluşan gizli bir komite kurulması kararı da kabul edildi (239, s. 156-157). Kongre, Makedonyalı çetecilere seslenerek, iç savaşa son verip "silahlarını Abdülhamit hükümetine çevirmeleri" çağrısında bulundu (239, s. 157). Kongre katılımcıları ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi tutuklu ve sürgünlere seslenen bir selam mesajını kabul etti. Hainlerin cezalandırılması ve imparatorluk halklarının dillerinde yayınlanan gazeteler aracılığıyla yapılan propagandanın genişletilmesi konularında kararlar kabul edildi. Son olarak, koşullar başka bir tarih dayatmazsa bir sonraki kongrenin 1908 sonunda yapılması kararlaştırıldı (239, s. 157).

1907 Paris Kongresi, Abdülhamit rejimine karşı direnen politik güçlerin pekiştirilmesinde azımsanmayacak bir rol oynadı. Yurt içindeki Jöntürk örgütleri bu kongreden sonra farklı bir canlılıkla çalışmaya başladılar. "İttihat ve Terakki Cemiyeti" Paris komitesi tarafından 1908 Şubat'ında Türkiye'ye gönderilen mektuplardan birinde, tüm çabaların iki üç ay içinde ülkenin her köşesinde cemiyete bağlı grupların kurulmasına yöneltilmesi gerektiği söyleniyordu (216, s. 405). "İttihat ve Terakki Cemiyeti" Paris merkezinin kongre hazırlıkları sırasında ve kongre karar-

larının kabulünden sonra sürekli ilişki içinde olduğu cemiyetin Selanik komitesi (216, s. 389-394), 1907 Kongresi'nden sonra hükümete karşı ayaklanma hazırlıklarının yapıldığı ana merkez oldu; bu hazırlıklar sırasında en çok Makedonya'da konaklamış olan ordu birlikleri içindeki propaganda esas alınıyordu.

Böylelikle, 1905 Rus Devrimi'nin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkmış olan devrimci yükselişin etkisi altında kalan Jöntürk hareketinde önemli niteliksel strateji ve taktik değişiklikleri oldu. Jöntürkler, imparatorluğun Türk olmayan halklarının muhalefet partileri ve örgütleriyle bir araya geldiler ve feodal-saltçı rejime karşı devrimci mücadele yolunda adım attılar. Ancak ayaklanmanın tarihini ve şeklini kesin olarak belirleyen etmen, 1907 Kongresi'nin kararları değil, 1908 başlarında Jöntürklerin yurt içindeki başlıca faaliyet merkezi halini almış olan Makedonya'daki olaylardı.